

JOGALANY VAGY JOGTÁRGY, AVAGY MENNYIRE SZERSZÁM A RABSZOLGA?

A római rabszolgák személyállapotáról.

2022. ÁPRILIS 27.

Jelige: comes

Tartalomjegyzék

<i>Bevezetés.....</i>	<i>2</i>
I. Alapvetések.....	3
1. <i>Források</i>	<i>3</i>
2. <i>Személyi jog</i>	<i>5</i>
A. <i>Jogképesség</i>	<i>5</i>
B. <i>Statusok</i>	<i>6</i>
C. <i>A szabad római polgár jogai és kötelezettségei</i>	<i>7</i>
D. <i>A római polgárjog megszerzése és elvesztése</i>	<i>8</i>
E. <i>Félszabadok.....</i>	<i>9</i>
F. <i>Cselekvőképesség</i>	<i>10</i>
II. A római rabszolga	11
1. <i>Rabszolgaság története</i>	<i>11</i>
2. <i>Rabszolgák helyzete</i>	<i>13</i>
A. <i>Rabszolgák tényleges helyzete</i>	<i>13</i>
B. <i>Rabszolgák jogi helyzete</i>	<i>17</i>
C. <i>Rabszolgákra vonatkozó "jogszabályok"</i>	<i>18</i>
3. <i>Rabszolgaság keletkezése.....</i>	<i>19</i>
4. <i>Rabszolgaság megszűnése</i>	<i>22</i>
5. <i>Felszabadítottak</i>	<i>24</i>
III. Rabszolgák személyállapota.....	26
1. <i>A személyállapot ellentmondása.....</i>	<i>26</i>
2. <i>A ius commercii és a peculium kérdésköre.....</i>	<i>27</i>
3. <i>A contubernium kérdésköre</i>	<i>28</i>
IV. A rabszolga fogalma.....	31
1. <i>Modern kori rabszolgaság</i>	<i>33</i>
Összegzés.....	36

Bevezetés

Mindenekelőtt ajánlanám ezt az írást minden történelem kedvelőnek, mindenkinek, aki érdeklődik a régmúlt eseményei iránt, valamint a modern tendenciákkal ellentétben vallja, hogy a lexikális tudás érték, és ennek fényében minél nagyobb szintű műveltségre kíván szert tenni. Teljesítse be célját a történelem azáltal, hogy példát állít az utókornak, milyen utat kövessen, tanulva elődjünk hibáiból törekedjünk a magunk és embertársaink javát szolgálni.

Dolgozatomban szeretnék átfogó képet nyújtani az igencsak hosszú történetű és nagy múltú római jog egy kisebb szeletének, a személyi jognak működéséről és sajátos rendszeréről. Ennek a képnek a középpontjába pedig egy igencsak sajátos társadalmi csoportot állítanék, mégpedig a rabszolgákat. Az emberiség történelme során mindig is jelen volt a rabszolgaság, de a különböző korok különböző kultúrai eltérő módon viszonyultak ehhez. A római civilizáció a saját maga által kidolgozott jogrendszerében rendkívül részletesen és egyedien szabályozta a szolgaság intézményét, ami ígéretes kutatási alapot biztosít a téma iránt érdeklődők számára. Ugyanis a modern ember és jogrendjeink számára már-már értelmezhetetlen a rabszolgaság, ezért mindenképp izgalmas lehet ezt a letűnt korok maradványainak hitt állapotot jogi és történeti szempontból vizsgálni. Nem beszélve arról az ellentmondásról, hogy a rómaiak szerint is létezett egy ideális állapot, amiben minden ember egyenlőnek ismertetik el, és elfogadott volt számukra mindemelett, hogy ember embernek tulajdona lehetett.

Éppen ezért vizsgálom meg az elkövetkezőkben, hogy történelmi szempontból mit érdemes tudni a római rabszolgák helyzetéről és annak idővel történő folyamatos változásáról, valamint, hogy jogi szempontból mennyire állja meg a helyét a köztudott elnevezés, a beszélő szerszám.

I. Alapvetések

1. Források

A témánk körüljárása során a források két fő csoportjára támaszkodhatunk, az egyik a jogi források csoportja, amelynek központi tárgya maga a római jog. A másik pedig a történelmi források, mint a korabeli írók feljegyzései, vagy pedig az egyes fennmaradt tárgyi források.

„Tulajdonképpen értelemben a római jog az ókori Rómában hatályban volt jogszabályok összességét jelenti, közelebbről azt a hatalmas joganyagot, amely a XII táblás törvénytől a római jog törvénykönyvekbe foglalásáig, kodifikálásáig terjedő évezred folyamán létrejött”.¹

Azonban a dolgozat szempontjából ez a hatalmas terjedelmű joganyag nem mind releváns, ugyanis sokkal inkább a szűkebb értelemben vett római jog, a római magánjog kínál táptalajt az összefüggések megértéséhez ebben a témában. Ez alatt azt a joganyagot értjük, amely alapvetően a magánszemélyek egymás közötti személyi és vagyoni viszonyait szabályozza. Vagyis röviden a *ius privatum* viszonyai lesznek számunkra relevánsak.²

Szerencsére a Római Birodalommal együtt nem tűnt el az évek során nagy munkával kidolgozott jogtudomány, mivel ránk maradtak római jog úgyszólván teljes anyagát felölelő *iustianusi* törvénykönyvek, amelyek már a bizánci birodalomban, a Kr. u. VI. században keletkeztek, *Iustinianus* császár szorgos kodifikációs tevékenysége következtében.³ Tehát a rómaiak által használt joganyag fennmaradt, sőt a középkor folyamán sem veszett el, és továbbélése folyamán ráépült, mondhatni egybeépült az eredeti, antik joganyaggal.⁴ Ez a továbbélés rendkívüli befolyást gyakorolt a mai modern európai jogrendekre, mondhatni egyfajta alapot szolgáltat neki, ezzel a mai napig éreztetjük az életünkre gyakorolt hatását.

Azonban nem minden téren ilyen egyszerű a helyzet, mivel az archaikus Rómával kapcsolatos feljegyzések és adatok ennél jóval szerényebbek, sőt „kevés megbízható forrás és bizonyíték létezik a római történelem kezdeti szakaszaira vonatkozóan, hiszen maguk a rómaiak is csak a Kr. e. III század végén kezdték meg a történetírást és még nekik is viszonylag kevés forrás állt rendelkezésükre”.⁵ Azonban a korabeli írók és költők alkotásai és feljegyzései nyomán rengeteget megtudhatunk az ókori Róma történelméről, társadalmi viszonyairól, általános mindennapjairól, ami megintcsak nagy segítséget nyújthat az utókornak megérteni az akkori emberek szokásait, gondolkodását, hétköznapi életét.

¹ Földi András és Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. OFI. 2016. 4 o.

² Bozóky Alajos: A római magánjog tankönyve I. A tiszta római jog vagyis az institúciók. Budapest, 1870. 4 o.

³ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 4 o.

⁴ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

⁵ Adrian Goldsworthy: A római hadsereg története. Alexandra Kiadó, 2004. 20 o.

Szerencsére sok római polgár tartotta fontosnak papírra vetni és ezzel megörökíteni Róma történetét, jó példa lehet erre *Livius* műve⁶, de nem csak az ilyen nagy terjedelmű átfogó írásokra kell gondolni, sokan a saját koruk eseményeit foglalták írásba, csak hogy párat említsünk közülük *Varro*, *Tacitus*, *Cicero* vagy éppen *Seneca*. Azonban megjegyzendő, hogy az előbb említett személyek, legtöbbször nem egy pártatlan tudományos művet hoztak létre, hanem a saját nézeteiket, véleményüket foglalták bele írásaikba.

Tovább nehezíti a kutatást, hogy a közben eltelt hatalmas időbeli különbség miatt a tárgyi bizonyítékok már, nagyrészt a történelem homályába vesztek, esetleg már csak egyes maradványaiból tudnak következtetni a régészek.⁷ Ennek a kornak a kutatása közben inkább becslésekre, bizonytalan statisztikai értékű forrásokra vagyunk utalva, semmint pontos adatokra, ami megnehezíti a valós körülmények rekonstrukcióját.⁸ Csakhogy egy szemléletes példát hozzak erre a problémára, meglepőnek hathat, de az elhunytaknak emléket állító sírkövek remek kiindulási pontként szolgálhatnak számunkra. Ezek a római kori síremlékek jelentős mennyiségű demográfiai adatokat jelentenek a régészek és a téma más kutatói számára. Ugyanis szokás volt ekkor az elhunyt sírkövére vésni az illető nevén és a szokásos szakrális szövegeken túl egy rövidebb sírfeliratot. Ezzel a sírban nyugvó emberről emléket állító és életéről rövid összefoglalást adó sírfelirattal rengeteg korabeli életpályát ismerhetünk meg, amelyek segíthetnek a kor viszonyainak megértésében. A dolgozatban vizsgálandó téma szempontjából ezek a források rendkívül hasznosnak bizonyulnak, mivel sok rabszolga esetében, akik rabszolgai helyzetük ellenére, mondhatni nagy karriert futottak be, valamint ezzel együtt nagy vagyonokra tettek szert, életüknek emléket állítva ilyen díszes síremlékeket emeltek. Az ilyen díszes, illetve kevésbé impozáns sírkövekből, amelyek nagy számban maradtak ránk, az utókorra jobban megérthetjük, hogyan nézett ki egy ember élete az ókori Rómában, illetve láthatjuk nagyjából milyen arányban voltak jelen szabadok és rabszolgák az akkori társadalomban.⁹

⁶ Titus Livius: A Római nép története a város alapításától.

⁷ Adrian Goldsworthy: i.m. 8 o.

⁸ Takács Levente – Gacsál Dóra: A római rabszolgaság. Korall 63. 2016. 56 o.

⁹ Takács Levente – Gacsál Dóra: u.o.

2. Személyi jog

Minden jogrendszer sajátja, hogy saját keretei között értelmezhető, megértéséhez ismernünk kell az adott kornak, népnek, eszméknek, vallásoknak összességét. A római jog, mind időben, mind távolságban messze helyezkedik el tőlünk, mégis rengeteg közös vonása, intézménye, alapelve van a mai magyar jogrendszerrel. A személyi jog azonban sok helyen hatalmas eltéréseket mutat, áthidalhatatlan szakadékok, vagy éppen alapjogokat kizáró jogintézmények jellemzik. Így a következő példák esetében is, mint majd látni fogjuk, magyarázatra szorulnak egyes jogi fogalmak a római jog szemszögéből is.

A. Jogképesség

Első ilyen fogalomként vegyük a jogképességet, ahol máris szembetűnő különbségek mutatkoznak a jogrendszerek között. A római jog értelmében „jogalanynak kell tekinteni minden embert, azaz természetes személyt, aki beszámítási képességgel rendelkezik, azaz jogi hatások kiváltására irányuló normális akaratelhatározásra, illetve annak érthető kinyilvánítására képes.”¹⁰ Azt a képességet, hogy valaki jogok és kötelezettségek alanya lehet modern kifejezéssel jogképességnek, őt magát pedig jogképesnek nevezzük”,¹¹ ami egy nagyon fontos elhatárolási pont lehet, olyan szempontból, hogy az embert embernek vagy csupán csak tárgynak tekinti a jog. „A római jogban a *persona* vagy *caput* kifejezés jelölte azt az embert, aki jogok és kötelezettségek alanya lehet, tehát jogalany, azaz személy”.¹²

Minden embert épp jogalanyiságából kifolyólag szabadnak és egyenlőnek kell tekinteni, hiszen csak így valósulhat meg az alanyok önálló akaratelhatározása. A természetjogi gondolkodás alaptételként vallotta, hogy minden ember születésétől fogva szabad és egyenlő, hiszen valamennyi személy jogalany, így klasszikus római jogászok, többek között *Ulpianus* is.¹³ Ez a nézet még csak filozófiai-morális alapon volt elterjedt az ókorban. Felmerülhet a kérdés, hogyha minden ember születésétől fogva szabad és egyenlő, akkor miért létezhet rabszolgaság és miért elfogadott az egész társadalom számára a rabszolgaság intézménye?

Erre a meglepő válasz, hogy a római társadalom szerkezetéből és gondolkodásából következően nem minden ember volt személynek tekinthető.¹⁴ A rómaiak szemében az egyén társadalmi helyzetét elsődlegesen a jog határozta meg, a római jogrend az egyéneket csak valamely közösség tagjaként ismerte el.¹⁵ Ezekhez a közösségekhez tartozás, vagy az azokból való

¹⁰Besenyő András: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, 2003. 203 o.

¹¹ Földi András és Hamza Gábor: i.m.203 o.

¹² Földi András és Hamza Gábor: u.o.

¹³ Besenyő András: i.m. 203 o.

¹⁴ Besenyő András: u.o.

¹⁵ Szabó Béla: *Civis Romanus*. A római társadalom jogi kategóriái. Rubicon

kizártság határozta meg az egyének társadalmi helyzetét, az adott közösségben milyen mértékben részesül a jogokból, vagy éppen milyen mértékben alanya a kötelezettségeknek.¹⁶ A legfontosabb ilyen közössége az embereknek a "szabadság" közössége, az abból való kizártság pedig a rabszolgaság, amelynek tagjait nem tekintik személyeknek. *Ius civile* szerint természetes személy csak akkor tekinthető jogalanynak, csak akkor rendelkezik jogképességgel, ha szabad állapotú.¹⁷ A római jog egyes embereket jogképtelennek minősített, míg másoknak biztosította a politikai és magánjogok összességét, a teljes jogképességet. Ezen kívül még létezett egy köztes kategória a korlátozottan jogképes személyek, ilyenek voltak például a latinjogúak, illetve a peregrinusok.¹⁸

Róma lakosságát tehát két csoportra lehetett osztani az alapján, hogy megilletethetik-e őket jogok vagy sem. Személyek csak szabadok lehettek,¹⁹ a rabszolgák viszont pusztán dolognak minősültek ilyen szempontból, akik uruk tulajdonosi hatalma alatt álltak. Így adhat röviden választ a fentebb feltett kérdésre *Ulpianus*, amikor nyíltan kimondja, hogy a rabszolgák mind jogképtelenek, senkik (*servi pro nullus habentur*).²⁰

B. Statusok

A személyállapotok jelentősége a római jogban igencsak egyedi és összetett jogintézmény. Három egymásra épülő személyi állapot együttes megléte szükséges a teljes jogképesség állapotához.²¹ Az első a már fentebb tárgyalt szabadság állapota, vagyis *status libertatis*, ami alapvetően határozza meg a jogképességet pontosabban annak létét vagy nem létét. A *status civitatis* pedig mondhatni pontosítja a jogképesség tartalmát, meghatározza, hogy teljes, vagy csak korlátozott jogképességgel rendelkezik az adott személy.²² Az ókor sajátos politikai intézményei, a városállamok polgárainak közösségei általánosan, a szabadok között is csak a hozzájuk tartozókat tekintették teljes jogú jogalanyoknak, ezáltal politikai jogokkal felruházottaknak. Ennek megfelelően a rómaiak is meghúztak egy határvonalat önmaguk, és az összes többi néphez tartozók között, ezáltal a római állam a saját polgárainak életviszonyait jelölte ki köz- és magánjogi viszonyok szempontjából.²³ Ezzel létrehozva a római polgárok számára fenntartott, és csak az ő esetükben alkalmazott jogot a *ius Quiritium*-ot, vagy későbbi

¹⁶ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

¹⁷ Besenyő András: i.m. 204 o.

¹⁸ Földi András és Hamza Gábor: i.m.. 204 o.

¹⁹ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

²⁰ Besenyő András: Római magánjog. 204 o.

²¹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 205 o.

²² Földi András és Hamza Gábor: i.m. 206 o.

²³ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

nevéen a *ius civile*-t, saját határvonalukat meghúzva a többi néptől.²⁴

A *ius civile* szerint tehát a teljes jogalanyiség elismerésének előfeltétele a polgárjog is,²⁵ ezt nevezzük a második személyállapotnak a *status civitatis*-nak, ami a szabadokat tovább kategorizálja Róma esetében római polgárok (*cives Romani*), latinjogúak (*Latini*), valamint a római birodalmi jog szempontjából jogképeséggel nem rendelkező szabadok (*peregrini*) szerint, akik külföldiek voltak vagy a római birodalom területén élő alattvalók.²⁶

De önmagában még a polgárjog sem biztosította a teljes jogképességet. A megfelelő életkorban lévő római polgár szavazhatott a népgyűlésen, szolgálhatott a hadseregben, tölthetett be különböző állami tisztségeket, saját vagyonnal csak akkor rendelkezhetett, ha nem állt valamilyen magánjogi hatalom alatt. A teljes jogképesség elismerése a *ius civile* szerint tehát függött a római polgár családi állapotától is, ami alatt pedig egyben a harmadik személyállapotot a *status familiae*-t értjük. Abban az esetben ugyanis, ha a magánjogi hatalom alatt áll és ennek folytán nem rendelkezik saját vagyonnal, minden vagyoni jogi szerző aktusa a hatalmat gyakorló javára nyer beszámítást.²⁷

C. A szabad római polgár jogai és kötelezettségei

Rómában a polgári állapot, ami feltételezte a szabadság állapotát is, egyszerre jelentett közjogi és magánjogi kategóriát is, mivel a római jog egyfelől a római polgárok joga volt és mivel az államot sokáig a polgárok közösségének tekintették ezért „állampolgárnak”, államalkotó tényezőnek tekintették bizonyos értelemben őket.²⁸

A római polgárjog tartalmát a polgárokat megillető jogok és kötelezettségek halmaza adja, amelyek lehettek közjogi és magánjogi jellegűek. Legfontosabb közjogi jogosultságok közé tartozott a szavazati jog (*ius suffragii*), a köztársasági tisztségek viselésének joga (*ius honorum*) és a Róma történelme szempontjából igencsak fontos *ius militiae*, ami feljogosította a római polgárt, hogy a hadseregben katona legyen²⁹.

Az egyik legősibb közjogi jellegű szabadságjognak tekinthető a *ius provocationis*, ami a római polgár életét védte a halálbüntetéssel szemben, olyan szempontból, hogy a halálbüntetés és más súlyosabb büntetés ellen fellebbezhetett a népgyűléshez, majd később az ilyen jellegű büntetések helyett a száműzetésbe vonulás lehetőségét biztosító *ius exilii*.³⁰

²⁴ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

²⁵ Besenyő András: i.m. 204 o.

²⁶ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 205 o.

²⁷ Besenyő András: i.m. 204 o.

²⁸ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 207 o.

²⁹ Vécsey Tamás: A római jog institutiói jogtörténeti bevezetéssel a forrásokba. Budapest, 1898. 157. o.

³⁰ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

A jogosultságokkal szemben természetesen terhelték kötelezettségek (*munera*) is a római polgárokat, ilyenek voltak a közteherviselés, mint például az adók (*tributum*) fizetése vagy a közhivatal-viselés kötelezettsége, amihez a bíraskodást lehetne példaként hozni, illetve a hadkötelezettséget (*munus militiae*).³¹ Ami komplexsége teszi a katonáskodás jelentőségét azzal, hogy kötelezettségként állítja a római polgárok elé a hadba vonulást.

Ezek alkották a közjogi jogokat és kötelezettségeket, a magánjogi oldal vizsgálatakor a témához jobban kapcsolódó jogok a vagyoni jogképesség (*ius commercii*), ami a tulajdonszerzés és egyéb kötelmi jogviszonyok megkötéséhez szükséges. Valamint a családi jogképesség (*ius conubii*), nemcsak lehetővé teszi a római polgárral való házasságkötés lehetőségét, de alapfeltételként is állítja házasulandó felek elé.³² Ezeken kívül pedig ne feledkezzünk el a *ius legis actionis*-ről, ami perbeli legitimáció egyik feltételeként biztosította a jogot az ősi civiljogi keresetek megindításához.³³

Fontosnak tartom itt kiemelni polgári státus és a polgárok személyének fokozott védelmét, annak aspektusából, hogy a polgárság, vagy a szabadon születtség színlelése joggal való visszaélésnek és főben járó bűnnek számított.³⁴ Ezt olyannyira vették komolyan, hogy például abban az esetben, ha egy rabszolga római polgárnak hazudta magát, lepleződése esetén halálbüntetésben részesült.³⁵

D. A római polgárjog megszerzése és elvesztése

Rómában a *status civitatis* nem egy feltétlenül állandó állapota volt az embereknek, ideális esetben egész életében birtokolhatta és élvezhette ennek a *statusnak* az előnyeit, azonban ezt könnyen el is veszíthette, illetve akár meg is szerezhetette.

A megszerzésnek megkülönböztethetjük „természetes” és „mesterséges” módjait. A polgárjog természetes megszerzésének elsődleges módja a római polgártól való születés volt, ha a gyermek római házasságból született megkapta a *civitas Romana*-t, de a római anyjától való születés is elegendő volt hozzá.³⁶ A római polgárjog megszerzésének másik módjára, a mesterséges úton való elnyerésére többnyire egyénileg illetve csoportos adományozással volt lehetőség.³⁷ Ez a módszer főleg a latinjogúak és *peregrinusok* körében volt gyakori, főleg Róma terjeszkedése után, amikor a birodalom már Itálián kívül terjeszkedett.

³¹ Vécsey Tamás: u. o.

³² Földi András és Hamza Gábor: i.m. 208 o.

³³ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 208 o.

³⁴ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

³⁵ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i.m.

³⁶ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 209 o.

³⁷ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

A római polgárjog elvesztését a *status libertatis* elvesztésén kívül olyan egyéni okokban kell főleg keresni, amelyek rendszerint büntetésből következtek be.³⁸ Egyes okai lehettek például a kivándorlás, latin *coloniá*ba való település, a száműzetés, illetve előfordultak egész közösségek lakosságának jogfosztása.³⁹ Jellemzően azonban büntetésként a bűnelkövetőket sújtottak polgárjogtól való megfosztással, rendszerint száműzetés mellett. Illetve nem jelentett formális *status* változást, de bizonyos szempontokból hasonló következményekkel járt a polgári becsület elvesztése az *infamia*, ennek különböző esetei lehettek például a színész, a kerítő a prostituált, vagy a hadseregből gyávaság miatt elbocsátott polgár.⁴⁰

E. Félszabadok

A korlátozott szabadsággal, vagy félszabadsággal rendelkező személyek csoportja egy, igencsak sokszínű rétege volt a római társadalomnak és sajátos intézménye a római jognak. Legfőbb megkülönböztető jegyük abban állt, hogy jogilag rabszolgának nem, vagy csak bizonyos mértékig voltak tekinthetőek, de szabadnak sem voltak nevezhetőek, mivel szabadságukban korlátozottak voltak.⁴¹ Igencsak heterogén részei voltak a társadalomnak, mivel több jól elkülöníthető csoportot sorolhatunk ide, melyek közül kétségtávol a legfontosabb a *libertinusok*.⁴²

A felszabadítottak (*liberti* vagy *libertini*), ahogy nevük is mutatja, a rabszolgaságból felszabadított emberek voltak, akik ugyan több szempontból is korlátozott szabadságúak voltak, mégis szabad embereknek számítottak.⁴³ Egyéb félszabad állapotú helyzetek voltak az előbb említetteken kívül, amelyben valaki szabadnak tekintendő de ténylegesen rabszolgasághoz hasonló helyzetben volt, ilyenek a *colonatusok*, az adósrabszolgák, vagy a gladiátoroknak elszegődött szabad emberek is.⁴⁴ Valamint azokat is ide soroljuk, akik jogilag rabszolgának minősültek, de bizonyos értelemben szabadnak számítottak, ilyenek voltak a szabadnak látszó rabszolgák, akiket szabadnak kellett tekinteni amíg ellenkezőjét nem bizonyították, és emiatt feltétellel vagy időhatározással felszabadított rabszolgák, ennek teljesüléséig.⁴⁵

³⁸ Besenyő András: i.m 228 o.

³⁹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 209 o.

⁴⁰ Besenyő András: i.m. 228 o.

⁴¹ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 216 o.

⁴² Bozóky Alajos: i. m. 127 o.

⁴³ Bozóky Alajos: i. m. 128 o.

⁴⁴ Hoffmann Pál: A római jog tanulmánya. I. Institutiók. Budapest, 1875. 337. o.

⁴⁵ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 219 o.

F. Cselekvőképesség

A jogképesség ténye, egy embernek jogi és kötelezettségi alanyiséga, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezeket a jogokat vagy kötelezettségeket saját cselekedeteivel érvényre juttathatja.⁴⁶ Az önmagában fennálló jogképesség megléte nem elegendő különböző jogügyletek megkötéséhez, egyéb körülmények is szükségesek ehhez, mivel ezek hiánya cselekvőképtelenséget idéz elő, illetve korlátozza azt.⁴⁷ Ezen az elméleti síkon tovább haladva megállapítható, hogy a cselekvőképesség alatt az emberek azon képességét értjük amivel saját cselekedeteikkel jogokat és kötelezettségeket szerezhetnek maguknak vagy másoknak.⁴⁸ Tehát a jogképes személy különböző egyéb kvalifikációkkal kell, hogy rendelkezzen, mint például a megfelelő életkor, hogy cselekvőképességgel rendelkezzen.⁴⁹

De Rómában a cselekvőképes ember nem feltétlenül volt jogképes is, mint például egy serdült vagy egy rabszolga esetében láthatjuk. Hiszen míg a rabszolgák esetében jogképességről nem beszélhetünk, ellenben cselekvőképesek voltak a római jog szerint. Ezt egyértelműen párhuzamba állíthatjuk egy hatalom alatti családtag és a *pater familias* esetével, ugyanis a rabszolga is saját cselekményeivel képes a rabszolgatartója számára tulajdonjogot, követelési jogot szerezni.⁵⁰

A cselekvő képesség kétirányú: egyrészt lehet ügyletképesség, ami a mai magyar terminológiában a cselekvőképességnek megfelelő, ennek tartalma, hogy a jog képesnek minősíti a jogügyletek megtételére, másik oldala pedig a vétőképesség, aminek következtében a bűncselekményekért felelősségre vonható az illető.⁵¹

Amint már fentebb említettem léteznek a cselekvőképességet befolyásoló tényezők, ezek közül a legfontosabbnak az életkor tekinthető, amelyet a római jog igencsak részletesen szabályoz. Alapvetően két nagy csoportra osztja az embereket életkoruk alapján, a serdületlenek (*impuberes*) és a serdültek (*puberes*) csoportjaira, ezen csoportok alapján elhatárolják a teljesen cselekvőképtelenek, a korlátozottan cselekvőképtelenek, valamint a cselekvőképesek csoportjait.⁵²

⁴⁶ Bozóky Alajos: i.m. 158 o.

⁴⁷ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 225 o.

⁴⁸ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁴⁹ Bozóky Alajos: i.m. 158 o.

⁵⁰ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 226 o.

⁵¹ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁵² Hoffmann Pál: i.m. 252 o.

II. A római rabszolga

1. A rabszolgaság története

A civilizáció hajnala óta mindig is létezett a gyakorlat, hogy egy ember hatalmat gyakorol másik ember, illetve emberek felett. Ez a korai időkben sokkal természetesebbnek számított, így nem meglepő, hogy a rabszolgaság intézménye valamilyen módon mindig is része volt a történelmünknek.⁵³ Ez nem volt másképpen ókori Róma esetében sem, hiszen természetesnek számított rabszolgák jelenléte a társadalom életében.⁵⁴ Azonban meglepő lehet, hogy Róma közel ezeréves története alatt mennyit változott a helyzetük.

Már az ősi paraszti társadalom patriarchális keretei között is elfogadott volt Rómában a rabszolgák tartása.⁵⁵ Ilyenkor még a szerény körülményeknek megfelelően egy fedél alatt éltek a szabadok és szolgák, ugyanazon házközösség tagjaiként és helyzetük ekkor még kevésben különbözött.⁵⁶ Ennek okát egyrészt kereshetjük abban, hogy a családfői hatalom (*patria potestas*) ekkor még olyan korlátlan és vagyoni jellegű volt, mint a későbbi rabszolgák fölötti hatalom (*dominica potestas*).⁵⁷ Másrészt a rabszolgát sokáig tényleg családtagnak tekintették és a család gyermekeihez hasonló helyzetben éltek.⁵⁸

Érdeemes azonban kiemelni, hogy Rómának ezen patriarchális korszaka alatt az apa hatalma oly módon volt szinte korlátlan a család felett, hogy a neki alárendelt személyek élete felett is szabadon rendelkezhetett. Így nem csak a rabszolgák, hanem a család tagjai is ki voltak téve a családfő akaratának, aminek jobbra a gazdasági érdek és a társadalmi rosszallása szabott határt.⁵⁹ Ekkoriban többnyire a szomszédos rokonnépek hadifogságba esett tagjai alkották a rabszolgák rétegét, akiket a kisebb méretű összeütközések és harcok során zsákmányoltak.⁶⁰

Róma sikeres hódító hadjáratai fogják megváltoztatni a helyzetet, mikor is a folyamatos győztes háborúk hatására hatalmas rabszolgatömegek jutnak a rómaiak kezére.⁶¹ A rabszolgák fő szerzési, illetve utánpótlási módja a hadifoglyok ejtése, valamint a legyőzött népek rablancra fűzése, ez itt se volt másképp, de nem ez jelentette természetesen az egyetlen útját.⁶² Livius munkájában olvashatjuk, hogy például Capua teljes lakosságát eladták

⁵³ Moya K. Mason: Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences 1 o.

⁵⁴ Moya K. Mason: u.o.

⁵⁵ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római Magánjog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest- Pécs, 2013. 112 o.

⁵⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u.o.

⁵⁷ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 213 o.

⁵⁸ Földi András és Hamza Gábor: u.o.

⁵⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

⁶⁰ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 112 o.

⁶¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

⁶² Moya K. Mason: Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences 2 o.

rabszolgának büntetésből, a második pun háborúban Hannibálnak nyújtott segítségükért.⁶³ A rabszolgák mondhatni a háború hozományai voltak, így nem meglepő, hogy a nagy értéket képviselő szolgatömegek nagy részét a Római állam gyakran megtartotta magának, vagy pedig ritkábban, de előfordult, hogy szétszította a hadjáratban résztvevő katonák között.⁶⁴ Mindez nem azt jelentette, hogy a rabszolgák nagy része a közösség (állam vagy városok) tulajdonában álltak volna és helyzetük emiatt könnyebb lett volna. Ellenkezőleg, döntően magántulajdonban voltak és sorsuk gyakran a halálig tartó rabszolgamunka volt. Mindezt nevezhetjük ezt a kort a klasszikus rabszolgaság korának⁶⁵. A rabszolgák nagy része embertelen körülmények között dolgozott bányákban, mezőgazdasági nagyüzemekben.⁶⁶ Ez a tendencia azonban ekkor még nem is sejtett hatást gyakorolt a római társadalomra. A legtöbb rabszolga nehéz fizikai munkát végzett, főként az újonnan megszerzett területeken, mint például Szicília. Itt jobbra mezőgazdasági-, vagy bányamunkára voltak kárhoztatva, amit az úgynevezett *villa rustica*, egyfajta, szervezett gazdasági termelőegységek területén kellett végezniük, ami sokkal hatékonyabb gazdálkodási formának számított, mint a kisparaszti gazdálkodó birtokok.⁶⁷ Ettől kezdve, pedig Róma gazdasága nagy mértékben a rabszolgák termelésétől függött, ami elindított olyan változásokat a társadalomban, mint a kisparaszti réteg elszegényedése és a városi proletariátus kialakulása.⁶⁸

A rabszolgák hatalmas tömegük és távolságuk miatt eltávolodtak az uraiktól és személytelenné vált kapcsolatuk. Sokuk rendkívül rossz életkörülmények között tengette napjait, így helyzetük lényegesen rosszabb volt, mint a kezdeti patriarchális korban. Az embertelen bánásmód és a nagy tömegek elkeseredettsége gyakran pattanásig feszült hangulatot eredményezett, nem véletlen, hogy ekkor történik a legtöbb rabszolgafelkelés Róma történetében,⁶⁹ gondoljunk csak például a Spartacus féle lázadásra, vagy a kevésbé ismert két szicíliai rabszolgafelkelésre.⁷⁰ Azonban a 2. században, mikor a hóditások abba maradtak és Róma nem viselt folyamatosan hadat, a rabszolgák száma jelentősen megcsappant, aminek köszönhetően helyzetük jelentősen megváltozott, mondhatni jobbra fordult, így nevezhetjük ezt a klasszikus rabszolgaság hanyatlásának, vagy pedig a posztklasszikus rabszolgaság időszakának.⁷¹ Ekkor már jogi korlátok közé szorítják a *dominica potestas* kereteit, ezzel kíméletesebb bánásmódot biztosítva

⁶³ Moya K. Mason: u. o.

⁶⁴ Moya K. Mason: u. o.

⁶⁵ Földi András és Hamza Gábor: i.m. 213 o.

⁶⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i.m. 113 o.

⁶⁷ Csernus Szilveszter: Milyen volt rabszolgának lenni az ókori Rómában? Múlt-kor Történelmi Magazin 2 o.

⁶⁸ Csernus Szilveszter: u. o.

⁶⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

⁷⁰ Csernus Szilveszter: i. m. 2 o.

⁷¹ Földi András és Hamza Gábor: i. m.. 213 o.

a rabszolgáknak.⁷² Jól példázza ezeket az intézkedéseket, hogy a rabszolgák megölése is tilos lesz ekkor már, sőt az ura kegyetlenkedései ellen a rabszolga a hatósághoz fordulhat, aki kényszerítheti emiatt a rabszolga eladására.⁷³ Ez a posztklasszikus időszak, az az éra, ami sokkal kevésbé ismert, és jogi szempontból sokkal inkább érdekesebb a dolgozat szempontjából, ugyanis rengeteg olyan példát rejt magában, amik megváltoztatják az eddig megismert képünket a rabszolgákról.

2. *Rabszolgák helyzete*

A. Rabszolgák tényleges helyzete

„Az urak hatalmában vannak a rabszolgák. Ez a hatalom a népek jogából származik, hiszen minden népnél egyaránt megfigyelhetjük, hogy az uraknak rabszolgáik irányában élet és halál fölötti hatalmuk van,” (...) ⁷⁴. Így ír *Gaius* az *Institutionum commentarii quattuor*-ban a rabszolgák helyzetéről. Élet és halál fölötti hatalmuk van az uraknak a rabszolgáik felett, a mai köztudatban ez a kép él a legtöbb ember ismeretében, és ezt is hangoztatják a legjobban könnyen fogyasztható információként, ha úgy volt kedvük meg is ölhették rabszolgájukat. Azonban ez a helyzet korántsem volt ilyen egyszerű, nagyon sok tényező befolyásolhatta körülményeit és az adott képet a tényleges helyzetükről. Gondoljunk csak az előbb felvázolt történelmi fejlődésre, hogyan vált a korai rideg élet-halál fölötti viszony (ami, nem csak a rabszolgák, hanem az egész akkori társadalom és felfogás tekintetében jellemző volt), egy sokkal emberségesebb viszonyra. Tovább olvasva *Gaius* szavai ugyanis így hangzottak:

„A mi korunkban azonban sem a római polgároknak, sem bármilyen más embereknek, aki a római nép birodalmában él, nem szabad ok nélkül kegyetlenkednie rabszolgáival”, (...) ⁷⁵.

A történelmi koron kívül pedig még rengeteg, a rabszolgák helyzetét befolyásoló tényező lehetett, a földrajzi hely, a rabszolga tulajdonságai, képességei, de a legmeghatározóbb a rabszolga tartó személye volt. A rabszolgák sorsa ugyanis, elsősorban a tulajdonosuk személyiségétől, társadalmi státuszától és gazdasági helyzetétől függött, a tulajdonosok eltérő viszonyai meghatározták a rabszolgáik helyzetét, lehetőségeit. ⁷⁶

Ahány ember, annyi személyiség, ahogy szokták mondani, nem is csoda, hogy ezek tekintetében kijelenthető, nem lehet meghatározni egy olyan általános helyzetet, ami minden rabszolga életkörülményeire igaz lehetett volna. Acélból, hogy erre egy szemléletes példát

⁷² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m.. 113 o.

⁷³ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

⁷⁴ Borhy László: Római történelem – Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 188-189 o.

⁷⁵ Borhy László: i. m. 189 o.

⁷⁶ Takács Levente – Gacsai Dóra: i. m. 60 o.

hozzak, összehasonlítanám az idősebb *Cato* és *Seneca* hozzáállását a rabszolgákhoz: „Hacsak azt nem tartom jelleme legnagyobb durvaságának, hogy úgy visszaélt rabszolgáival, mintha barmok volnának, s azt tartotta, hogy embereknek nincs több közük egymáshoz, mint a haszon. Ugyanis a lélekkel felruházott lényekkel, nem szabad úgy bánni, mint a lábbelikkel vagy edényekkel, melyeket eldobunk, ha eltörnek vagy elkopnak a használatból, (...).⁷⁷ *Plutarchos* Párhuzamos életrajzok című művéből jól kivehető mit is gondolt, idősebb *Cato*, de rajta kívül sok más ember a rabszolgákról. Valóban nem tekintették őket embernek, inkább állatoknak vagy használati tárgyaknak. Később azt is írja *Plutarchos* „(...); legszívesebben fiatalokú hadifoglyok közül vásárolta őket, mert azokat, akár a kölyökkutyákat vagy a csikókat, még jól lehetett nevelni és képezni.”⁷⁸ Ebből a kijelentésből még inkább találónak találhatjuk a rabszolgák állatokkal való párhuzamát, és ennek a szemléletnek a lényegét mi szerint, sokan ennek megfelelően így is bántak velük. Erről maga *Cato* számol be a *de agricultura* című írásában, amiből kiderül, hogy a vidéki földeken dolgozó rabszolgák között, minden második évben csupán egy tunicát, egy köpenyt és egy fapapucsot szánt fejenként ruházkodásra, és a régit sem tarthatták meg, hanem azt is visszakövetelte tőlük.⁷⁹

Azonban voltak olyanok is, kik másként vélekedtek a rabszolgákról, a kor felfogásához képest nem csak dolognak, beszélő szerszámnak tekintették őket. „Örömmel hallom azoktól, akik téged felkeresnek, hogy barátságos viszonyban élsz rabszolgáiddal. Így illik ez ilyen okos, művelt emberhez. – „Rabszolgák?” – Nem, inkább emberek! „Rabszolgák?” – Nem, inkább bajtársaink! „Rabszolgák?” – Nem, inkább elesett barátaink „Rabszolgák?” – Nem, inkább szolgatársaink – ha meggondoljuk, hogy egyformán a sors kezében vagyunk.”⁸⁰ Ez a Levelek *Luciliushoz* részlet jól mutatja *Seneca* gondolkodásmódját a rabszolgákról, és természetesen, mint az előző példa esetében, ezzel a véleménynel is sokan egyetértettek és e szerint bántak saját rabszolgáikkal. Ezért tartom az egyik legfontosabb körülménynek a rabszolgák helyzete kapcsán uruk személyét, és ezért nem tartom a közvélemény részéről jónak azt a hozzáállást, amely kizárólag a negatív bánásmódot emeli ki.

Ezentúl, ha a másik oldalról vizsgáljuk a rabszolgák helyzetét, vagyis a rabszolgák személye felől, megint csak igen változatos képet kapunk. A rabszolgák képzettségük és tehetségük szerint két csoportra, ennek megfelelően pontosabban két helyszínre beosztva szolgálhatták uraikat. Gazdájuk személyétől függetlenül tehát a háznép szolgálóinak helyzete között is nagy

⁷⁷ Borhy László: i. m., 189 o.

⁷⁸ Borhy László: i. m. 189-190 o.

⁷⁹ Takács Levente – Gacsai Dóra: i. m. 60 o.

⁸⁰ Borhy László: i. m. 199 o.

különbségek lehettek, annak megfelelően, hogy a *familia urbana* vagy a *familia rustica* tagjai voltak.⁸¹ Utóbbihoz tartoztak a már korábban is emlegetett mezőgazdaságban, bányákban, kézműves műhelyekben robotoló rabszolgák. Az előbbi tagjai, pedig a gazda házi személyzetét alkották, így ide igencsak sokféle mesterséget bíró szolga tartozhatott, kezdve az írnokoktól a különféle mesterembereken át a szakácsokig.⁸²

Meglepő lehet, milyen változatos foglalkozást űző emberek is kerültek rabszolgasorba, vagy taníttatták ki az adott mesterségre gazdáik. Ennek forrásául *Augustus* császár felesége, *Livia* rabszolgáinak és felszabadítottjainak közös temetkezőhelye adhat egy szemléletes példát. Az előkelő státuszt reprezentáló hatalmas rabszolgaállomány foglalkozási szempontból nagyon differenciált és specifikált volt, 46 különböző foglalkozást említenek a sírfeliratok, akik között könyvelők, építészek, mérnökök, aranyművesek, sőt orvosok is voltak.⁸³

Mindkét csoport tagjának lenni meglehettek a maga előnyei és hátrányai, így a *familia rustica* keretei között dolgozó szolgák, jóval keményebb munkát végeztek és mostohább körülmények között éltek, addig az uruktól való távolságuk miatt kevésbé voltak kitéve, annak közvetlen kegyetlenkedéseivel szemben.⁸⁴ A *familia urbana* tagja, pedig az előbbiekkal ellentétben kényelmesebb körülmények között éltek, könnyebb munkát is végeztek, azonban mindig gazdájuk szeme előtt voltak, mondhatni kéznél, kitéve magukat ezzel szeszélyeinek.⁸⁵ Ezeknek a kegyetlen bánásmódoknak azonban, a morális és törvényi korlátokon túl két megfontolás szabhatott határt.⁸⁶ Egyrészt ez lehetett a tulajdonosok gazdasági érdeke, mivel a rabszolga sokak szemében csak áru és munkaerő volt, másrészt a félelem a rabszolgák reakciójától, amit jól példáznak a már korábban említett rabszolgafelkelések. Mindezek ellenére azonban elmondható, hogy bár jogaik nem voltak, mégis jobb körülmények között éltek egyes rabszolgák, mint a római szabad polgárok, gondolok itt a Róma városának munka nélkül tengődő proletárjaira. Mivel a legtöbb rabszolgának, igaz sokszor gazdasági érdekből csak, de volt tető a feje felett, biztosított volt étkezésük, ami egyes római elszegényedett polgárok esetében egyáltalán nem mondható el. Valamint ne feledkezzünk meg azokról az igencsak tehetséges rabszolgákról, akik uruk bizalmasaikként hatalmas vagyonok fölött rendelkeztek, és gyakran szabad embertársaiknál kényelmesebb életet éltek.⁸⁷

⁸¹ Takács Levente – Gacsál Dóra: i.m. 60 o.

⁸² Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

⁸³ Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

⁸⁴ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 60-61 o.

⁸⁵ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 60 o.

⁸⁶ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 61 o.

⁸⁷ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 62 o.

Ha a rabszolgák alkalmazási módjait vizsgáljuk, van még egy olyan réteg, mesterség, amiről eddig még nem tettem említést, bár nevük a köztudatban mondhatni összeforrt a rabszolgai állapottal, és ezek nem mások, mint a gladiátorok. Azonban, ha mélyebbre ásunk a témában és jobban megvizsgáljuk a gladiátorok véres foglalkozását, hamar lehullhat a lepel, hogy az ő esetükben nem is feltétlenül, csak rabszolgákról beszélhetünk. Igaz a gladiátorok nagyobb részét, mindig is a hadifoglyok adták, illetve az olyan rabszolgák, akiket büntetésből ítéltek gladiátori *statusra*.⁸⁸ Az olyan súlyos büntetést elkövető rabszolgákat, mint a gyilkosok vagy szentélygyalázók, gyakran halálra ítélet helyett, egyfajta lassú halálbüntetésre ítéltek, gladiátoriskolában való kiképzésre (*ad ludum gladiatorium*).⁸⁹ Ez gyakran egyet jelentett a halállal, de az elítélt esélyt kapott a rehabilitációra, ha sikeresen teljesített az arénában visszatérhetett a társadalomba.⁹⁰ Viszont egy halálraítélt rabszolga is lehetett az aréna ünnepelt hőse és tehetett szert gladiátorviadatok képében akár kisebb vagyonokra is. Nem ritkán fordult elő, hogy szabad emberek is elszegődhettek gladiátornak. Ezek a szabad emberek is a rabszolgák társaságban éltek, a gladiátorfőnökök irányítása alá vetve magukat, szabadságukról és gyakran polgári jogaikról lemondva.⁹¹

A gladiátoriskolákban élők között nem volt különbségtétel, előéletre tekintettel, mindnyájan a *familia gladiatoria* tagjai lettek és mindenkinek el kellett ismerni egy ünnepélyes fogadalommal (*sacramentum*) lefokozását, ígéretet téve arra, hogy elviseli a legnagyobb megaláztatásokat, zokszó nélkül aláveti magát tűzhalálnak, kard általi halálnak, vagy láncra verésnek.⁹² Az önként gladiátornak szegődők, az eskü letétele előtt egy *auctoramentumot*, vagyis egyezményt kötöttek a gladiátorfőnökkel, amiben szerződészerűen meghatározták, mennyit fognak keresni, mennyit kell harcolniuk az arénában.⁹³

Pontosan meghatározni lehetetlen lenne, milyen arányban kerültek ki a gladiátorok, szabadok és rabszolgák közül, azonban elmondható, hogy a késő köztársaság korában a hadifoglyok és rabszolgák voltak többségben, addig a korai császárkorban már egyre jelentősebb volt a szabadok vállalkozása erre.⁹⁴ Felmerülhet a kérdés miért voltak olyanok, akik lemondtak a szabadságukról és gladiátornak szegődtek? A már korábban említett dicsőség és vagyon reményén túl, gyakran a mindennapos megélhetés biztosítása is elegendőnek bizonyult sokaknak, gondolhatunk itt a nagyvárosi polgárság elszegényedésére, amihez képest a

⁸⁸ Fik Meijer: Gladiátorok. Gondolat Kiadó. Budapest, 2009. 37 o.

⁸⁹ Fik Meijer: u. o.

⁹⁰ Fik Meijer: u. o.

⁹¹ Fik Meijer: u. o.

⁹² Fik Meijer: i. m. 42 o.

⁹³ Fik Meijer: i. m. 43 o.

⁹⁴ Fik Meijer: i. m. 38 o.

gladiátorélet biztonságot nyújtott.⁹⁵ Valamint ne feledkezzünk meg az olyan leszolgált katonák esetéről, akik nem találták helyüket a polgári életben és visszavágytak a harcos élethez, annak ellenére, hogy ez személyi szabadságuk lemondásával járt, bár ez a katonák életében nem volt ismeretlen.⁹⁶

B. Rabszolgák jogi helyzete

A rabszolgák helyzetének ilyenfajta áttekintése, után térjünk át a rájuk vonatkozó jogi szabályokra, általános dologi jogi helyzetükre, és a különösen az ő tekintetükben hozott *lexek*re. A rabszolgaság jogi tartalma az, hogy a rabszolga (*servus*) nem jogalany, hanem jogtárgy, ennek megfelelően urának tulajdonában áll, aki tetszése szerint rendelkezhet vele, akár eladhatja, akár meg is ölheti.⁹⁷ A rabszolgát a különböző dologosztályozások egy sorba állították a házi állatokkal, innen ered a közismert elnevezése a rabszolgáknak a „beszélő szerszám”.⁹⁸ Ennek a kifejezésnek az eredete az ősi római paraszti szemléletmódban gyökerezik, ugyanis ekkor a földművelés eszközeit három csoportra osztották. Az első ilyen csoport volt a rabszolgák, szó szerinti fordításban, beszélő szerszámok (*instrumenta vocalia*), innen ered a mai napig közismert és használatos beszélő neve a rabszolgáknak, a második a házi állatok, amik csak „félleg beszélnek” és az utolsó pedig a munkavégzés eszközéül szolgáló néma szerszámok.⁹⁹ Tehát ebből látható, hogy az ekkori felfogás egy csoportba sorolta a rabszolgákat, az állatokat és a tárgyakat is, aminek tisztázása szükséges, hogy megértsük, miért minősítették jogilag a rabszolgát dolognak (*res Mancipi*).¹⁰⁰

Mégis elismerték emberi mivoltát, ezzel sajátos megítélés alá hozva őket, megkülönböztetve sok tekintetben a többi dologtól, ennek egyik megnyilvánulása, a több helyen előforduló *persona servilis* kifejezés is.¹⁰¹ Illetve a *dominica potestas* szakkifejezése a római jognak, amit a rabszolgák feletti családfői, rabszolgatartói hatalom esetében használtak, a tulajdonosi hatalmat jelképező *dominium* helyett.¹⁰²

Emberi mivoltának jogi elismerését jelentik ezeken túl, a rabszolga sirhelyének forgalomképtelensége, a rabszolgák közötti rokonság házassági akadály (természetesen csak

⁹⁵ Fik Meijer: i. m. 37-38 o.

⁹⁶ Fik Meijer: i. m. 38 o.

⁹⁷ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 212 o.

⁹⁸ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 212-213 o.

⁹⁹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

¹⁰⁰ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

¹⁰¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁰² Csoknya Tünde Éva, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila: Alapfogalmak a római magánjog köréből. 39 o. Pécs, 2014

felszabadításuk után beszélhetünk házasságról.)¹⁰³ Vagyoni jogi szempontból a rabszolga a hatalomalatti családtag helyzetéhez hasonlítható, ugyanis az ellen elkövetett delictumból az urának támad kereseti joga, az általa elkövetett bűntettek miatt, pedig a gazdát perelhették, ez alól, azonban szabadulhatott a rabszolga átengedésével.¹⁰⁴

Az üzleti forgalomban gazdájuk részére köthettek ügyletet, sok esetben jogszerző eszközként használták fel őket, cselekvőképtelen, vagy távollévő uraik.¹⁰⁵ Ez viszont egy olyan érdekes helyzetet szült, hogy az ilyen szerződésből eredő jogokat a gazda *ipso iure* megszerzi, míg a kötelezettség a rabszolgát terheli *naturalis obligatioként*.¹⁰⁶ A *praetor* azonban feloldhatta ezt a helyzetet, ha a jogügylet megkötésére a gazda utasítására történt, perelhetővé tehetette az amúgy perelhetetlen természetes kötelmet.¹⁰⁷ Végül pedig, a rabszolga vagyoni képességét vizsgálva elmondhatjuk, hogy *commercium* képtelen volt, azonban tényleges vagyoni önállóságot szerzett az a rabszolga, akinek az ura megengedi a különvagyont, *peculium* birtoklását.¹⁰⁸

C. Rabszolgákra vonatkozó "jogszabályok"

A rabszolgák helyzetének külön törvényekben történő szabályozása a korai *principatus* idején gyakran előforduló gyakorlat volt, több rendelet is született a rabszolgák egyes viszonyainak szabályozására. Ezek a kor felfogásának megfelelően, hátrányos helyzetbe hozták a rabszolgákat, de néhányuk felsorolásával, könnyebben érthető lesz ez alatt mire gondolok. Elsőként a talán pont, hogy embertelen tartalma miatt a leghíresebb ilyen rendelkezésként az *SC Silanianum*ot hoznám. Ebben ugyanis elrendelték, hogy a családfő erőszakos halála esetén, mindazokat a rabszolgákat, akik vele a gyilkosság elkövetése idején, egy fedél alatt tartózkodtak, és nem tudták igazolni, hogy mindent megtettek uruk védelmében, halállal büntessék.¹⁰⁹ Ennek a rendelkezésnek embertelensége abban domborodik ki, hogy sok ténylegesen ártatlan rabszolgát tesz felelőssé gazdájuk halála miatt, ráadásul halálra ítéléssel büntetve őket, ami esetükben egyet jelentett a keresztre feszítéssel. Egy másik, mondhatni elég kegyetlen rendelkezés, bár egészen más aspektusból az *SC Claudianum*. Ez ugyanis kimondja, hogy az a szabad nő, aki más rabszolgájával adja össze

¹⁰³ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 213 o.

¹⁰⁴ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

¹⁰⁵ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁰⁶ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁰⁷ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

¹⁰⁸ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

¹⁰⁹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 113 o.

magát, és az életközösségüket a rabszolga urának harmadik felszólítására sem szünteti meg, szabadságát elveszti, az utóbb említett rabszolgája lesz maga is, és vagyona is rá háramlik.¹¹⁰

Igy mondhatni kibővítették a rabszolgává válás módjait, abban a tekintetben, hogy szabad emberek bűncselekmények elkövetése miatt, büntetésből válhattak rabszolgává, gyakorlatilag az ilyen kapcsolatot folytató nőket is bűnözőnek tekintették, és az ő sorsukra ítélték. Harmadikként, pedig az *Augustus* által bevezetett *lex Aelia Sentiat* hoznám, amely az előbb felsoroltak mellett, ismét megmutatja ennek a kornak a rabszolgákhoz való embertelen hozzáállást. Ez ugyanis a rabszolgák felszabadítását, vagyis a rabszolgai állapotból való szabadulását korlátozzák, még hozzá a tekintetben, hogy 20 év alatti úr nem szabadíthatta fel szolgáit, és továbbá a 30 évnél fiatalabb rabszolgák nem voltak felszabadíthatók.¹¹¹ Bár megjegyezném, ez főleg a tömeges rabszolga felszabadítások miatt volt indokolt, mintsem az elnyomást célozta volna, mivel egy időben mondhatni divat lett a rabszolgák *manumissió*ja.

Ezek a rendelkezések azonban a késő császárkorban, a korábban megismert tendenciáknak köszönhetően megenyhültek, és sorra hoztak a rabszolgák helyzetét javító szabályokat. A *Digesta* rengeteg ilyen rendelkezést tartalmaz, kezdve a *praefectus urbi* előtti jogorvoslati lehetőséggel, ami az urukkal szemben panaszt emelők védelmére szolgál, és biztosítja meghallgatásukat, *Septimus Severus* levele alapján.¹¹² *Antoninus Pius* rendelkezésén át, a rabszolgákkal szembeni kegyetlenkedés tilalmáról, ami kimondja: „kegyetlenkedés, éheztetés vagy túrhetetlen igazságtalanság esetén ne tagadják meg az orvoslást azoktól, akik jogosan élnek panasszal”.¹¹³ Egészen *Vespasianus* rendeletéig, amelyben a rabszolganők jogtalan prostitúcióba kényszerítéséről mondja ki annak helytelenségét, sőt szabad *statust* kapott az, akit ilyenre kényszerítettek.¹¹⁴

3. Rabszolgaság keletkezése

Több szempontból áttekintettük, már a rabszolgák helyzetét, mégis talán a legfontosabb kérdéssel, nem foglalkoztunk esetükben, hogyan, vagy miért lesz valaki rabszolga. Érintőlegesen már többször tettem róla említést, azonban vizsgáljuk meg egy kicsit részletesebben is, hiszen ez a téma is jogilag szabályozott volt az ókori Rómában. „A rabszolgák pedig vagy születnek, vagy lesznek azzá.”¹¹⁵ Rabszolgának való születés alatt azt kell értenünk, hogy a rabszolganőtől született gyerekek is rabszolgák lettek, az anyjuk

¹¹⁰ Bozóky Alajos: i. m. 121 o.

¹¹¹ Bozóky Alajos: i. m. 125 o.

¹¹² Borhy László: i. m.. 203 o.

¹¹³ Borhy László: i. m.. 205 o.

¹¹⁴ Borhy László: i. m.. 207 o.

¹¹⁵ Ifj. Mészöly Gedeon fordította: Iustinianus Császár Institúciói négy könyvben. Budapest, 1939

statusát követve a személyi jog általános szabályai szerint.¹¹⁶ Csak az anya személyét tekinti irányadónak ebben az esetben a jog, az apa személye mit se számít. Érzékletes korabeli példát találhatunk erről, *Plautus Captivi* című darabjában ugyanis, ha a rabszolga atyját említi: „*Quem patrem, qui servos est,*” azt válaszolják neki, hogy ő "csak a „tavasz gyümölcse"! (*verna*)¹¹⁷ Ezt a veleszületett rabszolgaságot tekinthetjük a rabszolga-populáció önreprodukciójaként is, amelynek jelentős szerepe volt a szabadságot születésüktől fogva nemismerők létszámának fenntartásában, főleg a hódító háborúk abbamaradásával. Az ilyen házon belül született rabszolgákat megkülönböztetve társaiktól nevezték *vernának*, és jóval megbízhatóbbnak tartották őket.¹¹⁸ Ennél a témánál, érdemesnek tartom megemlíteni később a császárkorban alkalmazott elvet, a *favor libertitatis*, amelynek lényege, hogy ha a várandósság tartama alatt, az anya akár csak egy napig is, de szabad statusú lesz, a születendő gyermek szabadnak születik. Ez egyike a rómaiak méhmagzat érdekeit védő elveinek, amik már megszületés előtt a gyermeket védik és garantálják neki a szabadság állapotát.¹¹⁹

Az, „azzá lesznek” fogalom alatt, már jóval több esetet értett a római jog, melynek elsődleges módja a fogságba esés.¹²⁰ Ennek legősibb és legáltalánosabb módjáról a hadifogságba esésről már nagyon sokszor tettem említést, mégis döntő jelentősége miatt nem mehetünk el mellette itt sem. Azonban nem csak az ilyenféle fogságba esésre találhatunk példát a történelem folyamán, hiszen nem feledkezhetünk meg a kalózok tevékenységéről sem, a rabszolgaság keletkezésének témájánál. A kalózok ókori tevékenysége ugyanis a kereskedelem egy erőszakot alkalmazó válfajaként vonult be a történelembe¹²¹

Módszereik általában nem voltak békések, és kérdéses is lehetne pontosan honnan szerezték az áruként kereskedelmi forgalomba hozott embereket, de az ókori rabszolgakereskedők ilyenekkel nem foglalkoztak sokat. Sőt gyakran a kalózok és emberkereskedők között nem lehetett éles határvonalat szabni, így mindennapos volt az emberkereskedelem a birodalmon belül, egyes veszélyesebb területeken pedig az emberrablás is.¹²²

Mivel a rabszolga a tulajdonjog tárgyának, minősült így szabadon adni-venni lehetett, a rabszolgák árusítása nagy volumenű volt, és hétköznapi dolognak számított. Olyannyira volt ez mindennapos, hogy római jogászok még az eladói felelősséget is

¹¹⁶ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 214 o.

¹¹⁷ Dr. Farkas Lajos: Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez. 120 o. Erdélyi Múzeum. 1880. VII. évfolyam 1.szám

¹¹⁸ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 59

¹¹⁹ Pólay Elemér: A személyhez kapcsolódó egyes eszmei javak magánjogi védelmének nyomai a római jogban. Jogtudományi Közlöny, 1987 március. 3. szám 148 o.

¹²⁰ Hoffman Pál: i. m. 331 o.

¹²¹ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 58 o.

¹²² Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

szabályozták és az eladásra kínált rabszolga nyakába akasztott táblán kellett feltüntetni esetleges testi hibáit, betegségeit, korábbi büntetéseit is.¹²³ Valamint kötelezően jótállást kellett vállalni a rabszolgák, illetve ígásbarmok vonatkozásában, ha forgalomba bocsátották őket.¹²⁴ Létezett egy első hallásra meglepő módja is a rabszolgává válásnak mégpedig, ha egy szabad ember önmagát adta el rabszolgának.¹²⁵ Ekkor saját elhatározásából lemondva szabad státusáról, önmaga helyzete nem különbözött ezután a született, vagy a fogságba esett rabszolgákétól.¹²⁶ Ez a módszer azonban nem volt mentes a visszaélésektől, mivel később látjuk majd a *praetori edictumokból*, hogy sokan rabszolgának eladva magukat, megosztottak a vételáron, majd szabadságper útján vissza szerezték korábbi statusukat.¹²⁷ Azonban a *praetor* esetükben megtagadta a keresetet és így büntetésből valóban rabszolgák maradtak.¹²⁸ Ezen a rosszhiszemű nyereszkesedésen kívül, azonban sokak, egy minimális létbiztonság elérését és a kiemelkedés lehetőségét látták az önmagukat rabszolgának való eladásban.¹²⁹ Utolsó és egyben igencsak sokrétű módja a rabszolgává válásnak, a büntetésből rabszolgává lett emberek csoportja. Igen sok esetet határoz meg a római jog, amikor a római polgár elveszíti szabadságát büntetésként, ennek oka legtöbbször bűncselekmény elkövetése volt, de ismerünk egyéb élethelyzeteket is, amiket hasonlóan szankcionáltak. Kezdetben a tolvajok, a katonaszökevények, a fizetésektelen adósok, valamint a magukat *census* vagy katonai szolgálat alól kivonók büntetése volt, akiket külföldre adtak el rabszolgának.¹³⁰ Később, a császárkorban azokat is hasonlóan büntették, akiket halálra, kényszermunkára, vagy állatviadalra ítélték, esetükben az állam rabszolgáivá váltak és vagyonuk is az államra szállt.¹³¹ De a korábban emlegetett önmagukat csalárdul eladók, vagy a *SC Claudianum* rendelkezése által rabszolgaságba taszított nők esetében is büntetésként váltak rabszolgákká.¹³²

¹²³ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 58 o.

¹²⁴ Pólay Elemér: Jogösszehasonlítás és antikvitás. Jogtudományi Közlöny, 1985 október. 10. szám. 605 o.

¹²⁵ Bozóky Alajos: i. m. 121 o.

¹²⁶ Takács Levente – Gacsál Dóra: i. m. 59 o.

¹²⁷ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 214 o.

¹²⁸ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

¹²⁹ Takács Levente – Gacsál Dóra: u. o.

¹³⁰ Bozóky Alajos: u. o.

¹³¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

¹³² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

4. Rabszolgaság megszűnése

Ha pedig megvizsgáltuk az előzőekben azt, hogyan válik valaki rabszolgává, most vegyük azt szemügyre, hogyan szabadulhatott valaki a szolgaság mind tényleges, mind jogi béklyóiból. Hogy valakinek a rabszolgai állapota megszűnhessen kezdetben, csak tulajdonosa akaratából, felszabadítás útján volt lehetőség.¹³³ A felszabadítás, vagyis *manumissio* a gazda egyoldalú akaratnyilvánítása, mellyel személylé avatja rabszolgáját.¹³⁴

Ezt az akaratnyilvánítást, meghatározott formában kellett megtenni, a régi római civiljogi ügyletekre jellemző jelképes és ünnepélyes alakszerű jogügylet formájában képzelhetjük ezt el. Egy színleges per, a *manumissio vidicta* keretei között zajlott a felszabadítás, melyben egy, a felszabadítani szándékozó gazda bizalmi embere, a szabadságper kertében, a *praetor* előtt pálcáját a rabszolgára téve kijelenti, hogy az szabad ember, mire válaszul az ura eleresztette kezéből addigi szolgáját, és a *praetor* kinyilvánította annak szabadságát.¹³⁵

Az így felszabadított szolgák nem csak elnyerték a szabadság státusát, de még római polgárjogot is szereztek. Azonban megjegyzendő, hogy az így szabadságot és polgárjogot szerzők, nem váltak egyenlőkké, a már szabadnak születettekkel, sőt még elnevezésükben is megkülönböztették őket, míg az előbbieket *libertine* neveztek, utóbbiakat *ingenuine*nek, valamint elnevezésükön túl különbséget téve jogaik és kötelezettségeik is különbözőek voltak.¹³⁶ Továbbá azt is meg kell említeni, hogy a felszabadítás, csak akkor lesz teljes civiljogi hatályú, ha ezt római polgár teszi, ugyanis a felszabadított jogállása az addigi urához fog igazodni, tehát a *latinus* vagy *peregrinus manumissor* esetén, szabadosa is ezt nyeri el.¹³⁷ A *manumissio* ezen módja egyértelműen a legünnepélyesebb, de léteztek ezenkívül egyéb, a régi civiljog által elismert módok is. Ezek a rabszolgatartó utasítására való bejegyzés a polgárok lajstromába *census* alkalmával, illetve a *manumissio testamento*, mikor is a tulajdonos érvényes végrendeletében, az előírt szavakkal szabadítja fel rabszolgáját.¹³⁸

A kései köztársaság korában a *praetori* jog kialakított egyéb felszabadítási módokat is, ezek azonban nem jártak olyan joghatással, mint az előbb felsorolt civiljogi *manumisiók*. Ilyen módok voltak a barátok előtti elismeréssel, a szabadságlevél kiadása útján, valamint a rabszolgának az úr asztalához ültetésével történő felszabadítások.¹³⁹

¹³³ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹³⁴ Vécsey Tamás: i. m. 133-134 o.

¹³⁵ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹³⁶ Földi András és Hamza Gábor: u. o.

¹³⁷ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

¹³⁸ Bozóky Alajos: i. m. 123 o.

¹³⁹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

Az így felszabadítottak rabszolgák maradtak továbbra is, nem váltak szabaddá, csak olyan személlyé, aki jogosult tartós, vissza nem vonható szabadságban élni (*in liberta esse*).¹⁴⁰ A jog szerinti *status libertatis* csak a *principatus* eleji *lex Iunia Norbana* következtében szerezték meg, azonban csak alsóbb rendű polgári statust jelentett ez.¹⁴¹

A tulajdonos akaratán túl, a törvény rendelkezéséből kifolyólag is el lehetett nyerni a szabadságot. Ezek megjelenése főleg a császárkorban volt jellemző. Esetei között említhetjük, az öreg, beteg rabszolga kitételét, ha a rabszolga 20 évnél tovább élvezte jóhiszeműen a szabadságot, ha feljelentette ura gyilkosát,¹⁴² illetve a *Iustinianusi* jog szerint, ha a világi papok vagy szerzetesek közé felvételt nyert.¹⁴³

Mint láhattuk igen sok módja volt annak, nem is tartottam fontosnak az összeset felsorolni, hogy egy rabszolga elnyerje a szabadságot. Ennek kapcsán felmerülhet bennünk a kérdés, vajon miért volt szükséges, ilyen részletesen szabályozni, ezt a jogintézményt. A válasz erre egyszerűen lehetne csak annyi, hogy gyakran fordult ez elő, nagy számban szabadították fel az urak rabszolgáikat. Ennél azonban jóval összetettebb ennek magyarázata. Először is a téma kutatóinak álláspontjai is nagyban eltérnek sokszor. Ennek oka abban gyökerezik, hogy a mai napig nem tudunk, sőt pontos számadatokat soha nem is fogunk tudni, sem a rabszolgák arányáról a társadalomban, sem, hogy mekkora számban történtek felszabadítások. Azonban történelmileg bizonyított tény, az *Augustus* korában tömeges mértékeket öltő rabszolgafelszabadítások, és azok politikai veszélye a társadalomra, mivel ezek oly méreteket öltöttek, hogy félő volt a rabszolgaállomány drasztikus csökkenése és a nagyvárosi proletariátus tömegeinek további duzzadása.¹⁴⁴

Ezt a tendenciát csökkenető korlátozás volt a már korábban említett *lex Aelia Sentia*, valamint a végrendeleti felszabadításokat korlátozó, *lex Fufia Caninia*.¹⁴⁵

Ezt megértve, azonban még mindig ott lebeg a kérdés, miért engedték szabadon saját tulajdonukból az urak a rabszolgáikat. Ennek okai gazdasági, illetve emberi tényezők között keresendők. Egyrészt a rabszolgák könnyebben belenyugodtak sorsukba a szabadság reményében, kevésbé szöttek másféle terveket annak elérése céljából, másrészt ez a remény jobb munkateljesítményre és uruk felé tanúsított engedelmes magatartásra készítette őket.¹⁴⁶ De gyakran fordult elő, hogy hű szolgálkat jutalomból, ajándékozták meg szabadsággal, hiszen

¹⁴⁰ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁴¹ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: u. o.

¹⁴² Földi András és Hamza Gábor: i. m. 215 o.

¹⁴³ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 115 o.

¹⁴⁴ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁴⁵ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

¹⁴⁶ Takács Levente – Gacsas Dóra: i. m. 64 o.

bár jogilag dolognak tekintették szolgálkat és a társadalom velejárójának a köztük lévő különbséget, nem volt érzelmektől mentes az úr és szolgája kapcsolata, gyakran alakultak ki baráti, szerelmi viszonyok ilyen helyzetekből. Gyakran megtörténhetett, hogy kettejük között vérségi kapcsolat is fennállt, például, ha rabnőjétől született gyermeke. De a hiúság, illetve a presztízskérdés is gyakran szerepet játszhatott, ugyanis a rómaiak fontosnak tartották, hogy haláluk után a felszabadítottainak népes serege kísérje korábbi urukat utolsó útján.¹⁴⁷

5. Felszabadítottak

Előzőekben a felszabadítás kapcsán, megismertük annak módjait és okait, de eredményéről még keveset szóltam. Érintőlegesen már volt szó a felszabadítottak helyzetéről, azonban mint fentebb láthattuk, igencsak tömeges jelenség volt, hogy az emberek a *libertii* elnevezéssel éltek életüket. Vizsgáljuk hát meg kicsit tüzetesebben is társadalmi, illetve jogi helyzetüket.

A felszabadítás ellenére, ugyanis szabadságuk több szempontból korlátozott volt, jogképességük mind közjogi, mind magánjogi értelemben csökkentett volt a szabadnak születettekhez képest. Előbbire példaként a politikai jogokból való egyfajta kirekesztettsége ad jellemzést, hogy csak aktív választójoggal rendelkezhetek, míg az utóbbira a *senatori* rangú személlyel való házasságkötés tilalma példázza jogképességeik korlátozását.¹⁴⁸ Ezek a korlátozások, azonban az idő előre haladtával megengyhültek, és a császárkorban ezek a különbségek szinte el is tűntek szabadok és felszabadítottak között.¹⁴⁹

A *libertinusok* helyzetét és szabadságának korlátozását, azonban a *ius patronatus* határozta meg legnagyobb mértékben. *Ius patronatus* alatt a felszabadított és az őt felszabadító korábbi ura, mint *patronus* közötti függőségi viszonyt érthetjük.¹⁵⁰ Ugyanis a *manumissio* tényével jogilag nem szakad el egymástól ez a két fél, mivel a felszabadítás során tett hűségeskü továbbra is egyfajta függőségi viszonyt tart fenn közöttük. Ez a viszony pedig, csak a *libertinus* halálával fog megszűnni, de meg kell jegyezni, hogy a *patronus* oldalán, addig ez örököseire át száll.¹⁵¹

Ez a különös családjogi jellegű kötelezettség túlnyomóan a *patronus* javára biztosít előnyöket, de egyfajta biztonságot is teremt a *libertinus* javára.¹⁵² A *ius patronatus* alapján, a felszabadított a *patronusa* nevét viselte továbbiakban, és a neki való engedelmességen túl, ingyenesen volt köteles kezelni annak vagyonát, ellátni bizonyos ügyeit, valamint különböző

¹⁴⁷ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 116 o.

¹⁴⁸ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 216 o.

¹⁴⁹ Szabó Béla: *Civis Romanus*. i. m.

¹⁵⁰ Bozóky Alajos: i. m. 127 o.

¹⁵¹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 216 o.

¹⁵² Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

munkákra, szolgálatokra is kötelezhatték.¹⁵³ A *patronus* és a *libertinus* egymásnak védelmet voltak kötelezőek nyújtani, és az elszegényedett vagy ínségben szenvedő másik felet eltartani voltak kötelesek. Ezeken túl a *patronus* végrendelet hiányában törvényes öröklési jog illeti *libertinusa* után, míg emellett gyámság illeti meg a serdületlen, nőnemű felszabadított felett.¹⁵⁴

¹⁵³ Hoffmann Pál: i. m. 636 o.

¹⁵⁴ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 117 o.

III. Rabszolgák személyállapota

1. A személyállapot ellentmondása

Az elkövetkezőkben pedig vizsgáljuk meg a római rabszolgák személyi jogi jogállását a római jog saját eszközével, vagyis a személyállapotok szempontjából való megközelítéssel. Ennek megtétele azonban nem egyszerű feladat a rabszolgai állapot és a személyállapot ellentmondása végett. Ezért fontosnak tartottam először elhelyezni a témát, mind időben, mind térben, valamint bemutatni a gondolatmenet megértéséhez szükséges jogi fogalmakat, amelyek ismerete nélkül nehézkes lenne annak megértése. Az ellentmondás lényege pedig abban rejlik, hogy a római jog szerint:

„A személyek jogának főfelosztása az, hogy az emberek vagy szabadok vagy rabszolgák.”¹⁵⁵. Ez a jogtétel annyira jelentős a római jog szempontjából, hogy *Iustinianus* császár *Institutioinak* mindjárt az elején ezt olvashatjuk a személyi jogról. Ez azért hatalmas jelentőségű, mivel a korábban áttekintett jogtörténeti fejlődés, a jog folyamatos humanizálódása, a keresztény tanítások hatása és a rabszolgák tényleges helyzetének javulása ellenére, mindvégig fenntartotta a római jog a rabszolgaság intézményét.

Ennek következménye, hogy a mai modern jogrendektől eltérően, a római jog nem garantált mindenkinek egyaránt azonos és egyenlő jogképességet, hanem a három status megléte alapján megkülönböztetett embereket, a teljes jogképességgel rendelkezéstől, különböző tényezők miatt, a jogképesség teljes nélkülözéséig.

A legnagyobb különbséget pedig, a szabadság megléte adta az emberek között, ugyanis a szabadsággal nem rendelkező emberek jogilag dolognak minősülnek, nem jogalanyok. Tehát a rabszolgák személyállapotának vizsgálata a jog ezen *summa divisioja* alapján nem lehetséges, ugyanis hogyan vizsgálhatnánk a rabszolgák személyállapotát, ha a jog nem ismeri el őket személynek. Hogyan vizsgálhatnánk a rabszolgák *statusát*, ha az első *status*, a *libertatis* hiánya miatt, ezen állapotok egymásra épülése, vagyis a további *statusok*, így a *civitas*, vagy a *familiae* vizsgálata sem lehetséges jogi szempontból, mivel pont, hogy a jog mondja ki ezek nemlétét.

Azonban érezhetjük az eddig megismertek alapján, hogy ezt a kérdést nem zárhatjuk le ilyen egyszerűen, a fentebb leírt példákat, történeteket és fejlődéstörténetet olvasva és átgondolva nem jelenthetjük ki ilyen egyszerűen, hogy azok az emberek, nem voltak emberek. Nem jelenthetjük ki olyan egyértelműen, hogy valamilyen szinten nem lehet mégis értelmezni

¹⁵⁵ Iustinianus Császár *Institutiói* négy könyvben. Első könyv III. A személyek jogáról

ezeket a *statusokat* a rabszolgák esetében. Ugyanis bár dolognak minősítették a rabszolgákat, emberi mivoltukat, azonban mégis elismerték. Ebből kiindulva pedig, véleményem szerint bár, *de iure*, jogtárgynak minősítették őket, *de facto* mégis értelmezhetjük jogképességüket.

Ezzel a gondolattal természetesen nem én játszottam el először és nem is egyedi elgondolás, hiszen már többen foglalkoztak vele, körüljárva ennek a mondhatni anomáliának a kérdéskörét. Most megpróbálok a már korábbi, igen széles időspektrumban dolgozó történészek, jogászok, szociológusok gondolatain gyarapodva, az ő meglátásaik, a történelmi tények és a saját tudásom alapján néhány olyan esetet hozni a rabszolgák életéből, ahol jogképességük hiánya ellenére, *quasi* alanyai voltak a jognak. Vagy akár mondhatnánk, hogy ők egyszerre voltak jogalanyok és jogtárgyak is.

Megjegyzem csak a jogképesség meglétét vizsgálom ezekben az esetekben, de arra alapozva, hogy cselekvőképességük adott volt, azzal felruházta őket a jog. Bár erről vannak eltérő vélemények is,¹⁵⁶ de a többségi vélemény, illetve saját meglátásom is cselekvőképességgel felruházottnak tartja a rabszolgákat. Ami kissé ellentmondásosnak tűnhet jogképesség hiányában.

2. A *ius commercii* és a *peculium* kérdésköre

Mindezek fényében vizsgáljuk meg tüzetesebben először is a vagyoni jogi képesség kérdéskörét, összehasonlítva egy átlagos római *pater familias*nak, az ő serdült, még meg nem házasodott fiának és a család rabszolgájának jogait. A *ius commercii*, mint a szabad római polgárok vagyoni jogi képessége adott alapot a különböző tulajdonszerzési és kötelmi ügyletek megkötéséhez.

Így tételezzünk fel egy egyszerű szituációt, és képzeljük bele magunkat mind a három szereplő helyzetébe, miközben mondjuk vásárolnak a fórumon. Tegyük fel, hogy a családapa, a földművelésből élő szerény, de saját földtulajdonnal rendelkező római polgár kora reggel kimegy a piacra, hogy haszonállatot vásároljon a földeken való munkához. Talál is egy megfelelő ökröt igavontatáshoz, megegyeznek a vételárban és a megfelelő jelképes eljárásnak eleget téve, megtörténik az adásvétel. Később a fia is útba ejti a fórumot, éppen sorozáshoz közeli korban van már, így apja engedélyével és utasítására megy, hogy katonai felszerelést vásároljon magának a következő háborúra készülve. Miután megtalálja a rá illő sodronyínget és egy kézhez álló *gladiust*, ő is megvásárolja a maga felszerelését. Mindkettőjük előtt, azonban már hajnalban a ház rabszolgája is itt járt és megvette az aznapi ételhez való alapanyagokat.

¹⁵⁶ Hoffmann Pál: i. m. 329 o.

Ruhája egyszerű tunika volt, nem különbözött a többi polgárétól, de sebei, testtartása és viselkedése elárulták, hogy rabszolga ugyanúgy, mint egyébként a legtöbb ilyenkor vásárló. Mégsem érdekelte ez az árusokat, ugyanúgy megalkudtak az árban és az árban és ugyanúgy megtörtént az adásvétel, jogügylet jött létre kettejük között is.

Azt a groteszk lehetőséget pedig már nem is fejtegetem, hogy akár a rabszolgát is küldhették volna, hogy vegyen egy másik rabszolgát, hiszen erre is sor került nemegyszer.

Feltehetjük a kérdést, hogyan történhetett mindez, hiszen egy rabszolga, egy tárgy, ugyanúgy tudott vásárolni a kereskedőnél, mint a szabad polgárok, minden különbség nélkül.

Nézzük, milyen választ ad erre a római jog. Az egyértelmű, hogy a családapa, mint szabad római polgár vagyonának tulajdonosa, amit felhasználhat kedve szerint és az is életszerű, hogy az ő szabad fia is saját jogán vásárolhat apja pénzéből, azonban rabszolgájuk is vásárolt az apa vagyonából. Először is válasszuk el kétfelé a gondolatmenetet, a cselekvőképesség és a vagyoni jogi képesség mentén. Ez az ellentmondásos helyzet nagyon jól példázza, hogy egy rabszolga is lehet cselekvőképes, hiszen az áruk megvételekor elengedhetetlen tulajdonjog megszerzésének képessége és ne higgyük azt, hogy csak ilyen apró esetekben jártak el uraik helyett szolgálk. Távolági kereskedelmet folytathattak, egész boltoknak, üzemeknek földbirtokoknak lehettek intézői. Miközben a rabszolgák saját cselekedeteivel szerezhettek uraiknak jogokat, vagy akár követeléseket is. Továbbá meg kell jegyezni, hogy nem véletlenül egy hatalom alatti családtag szerepelt az előző történetben harmadik szereplőként, ugyanis hiába volt a fiú szabad római polgár cselekvőképesség szempontjából ugyanabba a kategóriába tartozott, ebben az esetben, mint a rabszolga. Minden szerzése a családfőnek volt beszámítható, így többek között ez is, mindaddig amíg családi jogilag önálló nem lett.

Ez a sajátos szemlélet és jogi megoldás igencsak jellemző a római jogra, de egyben jól példázza a rabszolgák jogalanyiségének *quasi* létét, a cselekvőképesség elismerése által.

Most pedig nézzük a másik oldalát ennek a példázatnak, a vagyoni jogi oldalt. Bár a rabszolgák *commercium* képtelenek voltak, mégis uruk engedélyével, és gyakran juttatásával rendelkezettek különvagyonnal, *peculiummal*.¹⁵⁷ Hasonlóan az előzőekhez, a *pater familias* hatalma alá tartozó családtagok, nem rendelkeztek, ilyen különvagyonnal, csak ha elkülönített számukra a családfő. A *peculium* felett *quasi* rendelkezettek, azzal gazdálkodva jognyilatkozatokat tehettek, szerződéseket köthettek. Ennek a *peculium*nak, nagy szerepe volt a rabszolgák saját maguk megváltásában, mivel ezt gyakran pénz ellenében tehették, ez volt az úgynevezett, *pretium libertatis*, amit ilyen módon saját maguk a vagyonukkal gazdálkodva

¹⁵⁷ Földi András—Szajer József: Római jogi reminiscenciák civilisztikai oktatásunkban. Jogtudományi Közöny, 1985 július. 7. szám. 396 o.

tudtak előteremteni.¹⁵⁸ Főszabály szerint a családapa ezek fölött a különvagyonok felett rendelkezhetett, az ő vagyonának számított, belőlük jogosítva volt, azonban kötelezettségek nem terhelték, csak a hatalomalattit. Azonban a *praetori* joggyakorlat, kialakította az úgynevezett járulékos kereseteket, mivel úgy tartották méltányosnak, hogy a hatalomalattiak szerződéseiből kifolyólag, a rabszolgatartó is perelhető legyen bizonyos esetekben.¹⁵⁹

Ebből megint csak fontos következtetést tudunk levonni, ugyanis megint azt látjuk, hogy egy jogokkal nem rendelkező rabszolga, vagyonnal rendelkezik, *ergo quasi* vagyoni jogképességgel van felruházva gazdája akaratából. Továbbá az is árulkodó erről a különvagyonról, hogy felszabadítás után, külön visszavonás nélkül ajándékképpen, a felszabadított tulajdona lesz, ettől kezdve már hivatalosan is.¹⁶⁰

Fel kell tennünk azonban a kérdést, a rabszolga önnön jogalanyiságából nyeri mindezen vagyoni jogi képességeket, vagy pedig az ura származtatja rá ezeket? Kiábrándítónak hathat, de a rabszolga viszonya csak gazdája tekintetében értelmezhető. Ezekben az esetekben nem saját maga aktív jogalanyiságát látjuk megvalósulni, hanem Farkas Lajos szavaival élve: „a rabszolga actualitásán látszó jogi fény nem önálló forrásból eredett, hanem csak az úr jogi alanyiságának visszaverődése.”¹⁶¹ Sokkal inkább az urának jogképességét látjuk tükröződni rajta, akárcsak ahogy a Nap fénye visszatükröződik a Holdról. Így mindezek ellenére nem állítható, hogy értelmezhető lenne vagyoni jogi szempontból a rabszolga személyállapota, vagy önálló jogképessége.

3. *A contubernium* kérdésköre

Most pedig vizsgáljuk meg a másik határmezsgyét, a családi és házassági viszonyokat. Azon belül is a sokszor vizsgált esetkör, a házasság, illetve az élettársi kapcsolat kérdését. A szabad római polgárokat illette meg, a családi jogképesség, a *ius conubii*, ez képességet és egyben feltételt jelentett, az e joggal rendelkezőknek, az érvényes házasság megkötéséhez. A rabszolgáknak megint csak hangsúlyozva, hogy szabadság hiányában polgárjogi, így családi jogi képességük nem lehetett, azonban nem mehetünk el az életközösség elismerésének kérdésköre mellett, amit hasonlóan szabályozott a római jog, mint a modern bejegyzett élettársi kapcsolatot, de persze több eltéréssel is. Ezt a fennálló élethelyzetet ugyanis a rabszolgák

¹⁵⁸ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

¹⁵⁹ Földi András és Hamza Gábor: i. m. 407 o.

¹⁶⁰ Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: i. m. 114 o.

¹⁶¹ Dr. Farkas Lajos: i. m. 133 o.

esetében is elismerték és külön jogi fogalommal illették. Úgy maradt ránk, mint a *contubernium*, vagyis a különmű rabszolgáknak egymással fenntartott élettársi kapcsolata. Ezt *connubium* képességük hiányában, nem minősítették házasságnak, azonban, pusztán tényként elismerték az adott élethelyzetüket.¹⁶² Ha először etimológiai szempontból vizsgáljuk, a *contubernium*, ha katonák vagy haszonállatok esetében használták együttélést jelentett, de ebben az értelemben quasi házassági viszonyoknak értelmezzük rabszolgák, vagy egy szabad és egy rabszolga között.¹⁶³ Legálisan házasodni vagy családot alapítani, azonban leheltelen volt egy rabszolga számára a római jog szerint, sőt az általános családjogi értelmezések, mint az apa-fiú vérségi kötelék is értelmezhetetlen volt.¹⁶⁴ Gondoljunk csak a „*Quem patrem, qui servos est*” példájára, egy tényleges rabszolga család jogilag csak annyira tartozott össze, mint az egymást még akár sohase látott szolgatársaik. Olyannyira volt embertelelen ez a szabályozás, hogy az egyetlen kapcsolat, ami a rabszolgák között létezett az az anya-gyerek kapcsolat volt, de ez is csak abban az értelemben véve, hogy az újszülött gyermek is a rabszolga vagyonát gyarapította ezáltal.¹⁶⁵ Azonban, ami megint csak a rabszolgák meghasonlott szabályozását mutatja, ha *manumissio* által felszabadítottak mondjuk az előbb példának hozott anyát és fiát, az eddig csak tényként létező, ám jogilag el nem ismert vérségi kapcsolat, már jog általi köteléket is fog jelenteni.¹⁶⁶ Érvényesülni fognak a különböző családi jogi viszonyok, anya és gyereke között. Sőt tovább menve, bár ez groteszk példa, de nem házasodhatnak össze felszabadításuk után anya és fia, mint szabad polgárok, mivel a római jog abszolút házassági akadálnak tartotta az egyenesági leszármazást.¹⁶⁷ Ezeken végig tekintve láthatjuk, hogy ez a látszólagos jogi elismerés, megint csak egy olyan szabályozási területe a római jognak, ami elismeri a rabszolga emberi mivoltát, azonban szándékosan megkülönbözteti a többi szabad embertársától.

¹⁶² Csoknya Tünde Éva, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila: i. m. 40 o.

¹⁶³ M. I. Finley and Keith Bradley: Oxford Classical Dictionary-contubernium article-

¹⁶⁴ Keith R. Bradley: Roman Slavery and Roman Law 485. o. *Historical Reflections / Réflexions Historiques* Vol. 15, No. 3, Historical Reflections Reflexions Historiques. 1988.

¹⁶⁵ M. I. Finley and Keith Bradley: Oxford Classical Dictionary-contubernium article

¹⁶⁶ Keith R. Bradley: i. m. 486. o.

¹⁶⁷ Keith R. Bradley: u. o.

IV. A rabszolga fogalma

Már rengeteg szó esett eddig a rabszolgákról, vizsgáltuk őket történelmi, szociális és többféle jogi szempontból is, azonban mint fogalom, mint egy egységes definíció alá besorolt, leíró fogalom nem lett meghatározva eddig a dolgozat során. Többféle néven és leírással tüntettem fel eddig őket, de most nézzük meg, hogyan jelenik meg a rabszolga fogalma a római jogban. Majd múltat és jelent egymáshoz közelítve vizsgáljuk meg, hogyan szabályozták az antik és a modern korban ezt, hátha ennek egymás mellé állítása segít annak megválaszolásában, mennyire alanya, vagy inkább tárgya a jognak a rabszolga.

„A rabszolgaság pedig a *ius gentium* intézménye, mely által valaki más hatalmának vettetik alá a természet ellenére.”¹⁶⁸ Elemezzük a talán leginkább hitelesnek mondható forrást, a *Iustinianusi Institutiók*ban szereplő rabszolgaság intézményét leíró definíciót részletesebben. Árulkodó, hogy nem, mint egyénre utalva nevezi meg a rabszolgákat, hanem mint rabszolgaság hivatkozik rájuk, ezzel is inkább a tárgyi mivoltukat kiemelve. A *ius gentium* intézmények való hivatkozás is érdekes téma, de egy másik irányba és igen messzire vezet úgy, mint honnan származik a rabszolgaság, mi volt előbb a rabszolga, vagy a jog, etc. Ellentétben a más hatalmának vettetik alá már sokkal lényegesebb megállapítás témánk szempontjából, ugyanis ez adja a rabszolgaság lényegét, mivel más hatalma alatt van, ura gyakorol felette tulajdonosi hatalmat. Kiegészítésként pedig hozzá toldja, hogy mindez a természet ellenére létrejött állapot, mindezzel utalva a rabszolgák emberségtől való megfosztásának lehetetlenségére és arra, hogy az ember eredendően szabad.¹⁶⁹

Talán jobban átérezhetjük ezt a gondolatot egy *Ciceron*nak írt levél olvasása közben: „Még a rabszolgáknak is megvan a szabadságuk ahhoz, hogy reményt, félelmet, örömet, vagy szomorúságot érezzenek saját maguk sugallatára és ne valaki máséra.”¹⁷⁰

Láthatjuk, hogy nem túl kimerítően, részletekbe menően definiálta ez a szabályozás a rabszolgákat, hiszen lényegi elemként csak azt az állapotot rögzíti, miszerint más hatalma alá tartozik. Azonban tovább nem részletezi, valószínűleg a rabszolgák kimeríthetetlenül sokféle körülményeire tekintettel, csak a közöttük lévő viszony magját, a hatalom jellegét emeli ki.

Hasonlóan definiálta a rabszolgaságot Orlando Patterson, aki folyamatos és erőszakos hatalomnak nevezi a rabszolgaságot elidegenített és megbecstelenített emberek felett.¹⁷¹

¹⁶⁸ Iustinianus Császár Institutiói négy könyvben. Első könyv III. A személyek jogáról

¹⁶⁹ Keith R. Bradley: i. m. 485. o.

¹⁷⁰ Keith R. Bradley: u. o.

¹⁷¹ Orlando Patterson: Slavery and Social Death. A Comparative Study, With a New Preface. 2018.

Igaz ő más kontextusban vizsgálta a témát és ezt a hatalmat más aspektusból közelítette meg, mivel a hatalom jellegét ebben az esetben elkülönítette a tulajdonjogtól, arra hivatkozva, hogy egyes kultúrákban a feleség vagy a gyerekek a mai napig tulajdonnak számítanak, anélkül, hogy rabszolgák lennének.¹⁷² A rabszolgai állapotot (*social death*) szociális, közösségi halálnak nevezte, ami igencsak találó mind a modern, mind a római kori rabszolgaságra nézve. Gondoljunk csak a kicsivel fentebb vizsgált családjogi kérdésre, ahol a rabszolgának a saját családjával sem lehetett szociális kapcsolata, viszonya, amíg nem rendelkezik a szabadság állapotával, de esetleges felszabadítása után, mondhatni feltámadnak ezek a szociális kapcsok és közösségileg is élőknek, elismert személynek fog számítani.

Mindezek után pedig vizsgáljuk meg a jelenlegi szabályozását, illetve fogalmát a rabszolgának. A mai modern jogi közegben egy nemzetközi egyezmény, 1926. évi *Rabszolgaság egyezmény* irányadó számunkra, amit Magyarországon is kihirdettek és így fogalmaz: „A rabszolgaság az egyénnek az az állapota vagy helyzete, amelyben felette a tulajdonjognak ismérveit vagy egyes ismérveit gyakorolják.”¹⁷³ Itt már egy előre lépést látunk, abból a szempontból, hogy kiemeli az egyént, mint alanyt, aki felett tulajdonjogot, vagy egyéb ahhoz hasonló módon hatalmat gyakorolnak. A tulajdonjogi megközelítésre a minél szélesebb körű szabályozás miatt van szükség, ugyanis, ha részletekbe menően szabályoznának, csökkenhetne egy tágabb fogalom által a nyújtott jogvédelem lehetősége.¹⁷⁴ Hiszen ez a nemzetközi egyezmény a rabszolgaság tilalmazása végett lett létrehozva. Ha azt mondanánk erre mi szükség lehet, ma már nem aktuális a rabszolgaság tilalmazásának kérdése, hatalmasat tévednénk, amit a következő cím alatt ki is fejtek bővebben.

Mindezeket végig tekintve láthatjuk, hogy nem véletlenül mindig a tulajdonból kiindulva szabályozták a rabszolgaságot, akkor is, ha éppen elismerik a létét és akkor is, amikor tiltják. Ha azt vizsgáljuk, mi a rabszolga, nézzük a jog kijelentéseit és álláspontját tisztán, minden körülmény és egyéb tévútra vivő tényező nélkül. Amennyiben ezt megteesszük ezt a két, előbb tárgyalt fogalmat láthatjuk magunk előtt, amik minden esetben a dolgokhoz hasonlóan szabályozzák a rabszolgákat. Ezt látva bármennyire is esik nehezünkre, nem láthatjuk másképpen a rabszolgákat, mint dolgokat, amik fölött valaki tulajdonjoggal rendelkezik, ezzel hatalma alatt tartva őket. A hatalom alatt tartása egy dolognak, pedig igen tág mozgásteret

¹⁷² P. Franklin *The Journal of Negro History* 212. o. Vol. 68, No. 2 1983. Review of *Slavery and Social Death* by Orlando Patterson.

¹⁷³ 1933. évi III. törvény a rabszolgaság tárgyában Genfben, 1926. évi szeptember hó 25-én kelt nemzetközi egyezmény becikelyezéséről. 1. cikk

¹⁷⁴ Gyurácz Veronika: *Modern kori rabszolgaság Nyugat-Afrikában. A modern kori rabszolgaság formálódó értelmezése* 25. o. Budapest. 2019.

enged a tulajdonosnak, így azt is, hogy egy élő emberrel, jogtárgyként bánjon. Kedve szerint dolgoztathatja, eladhatja, utasíthatja, vagy akár meg is ölheti. Azonban itt jön a jog újra képbe, ugyanis emberségesnek tud mutatkozni a legemberségtelenebb körülmények között is, amikor gátat vet a féktelen uralomnak és megtiltja a kegyetlenkedést és ok nélkül való bántalmazást és még sorolhatnám mi mindent. Végso soron nem a jog volt kegyetlen, csak a korszellemnek megfelelő, inkább azok voltak embertelenek, akik másokkal tárgyként bántak.

Azonban, hogy ne csak egy ilyen lelombozó megállapítás legyen a végkifejlett, az eddigi kutatásaim alapján bátorkodnék egy saját rabszolga fogalmat alkotni a római jog rendszerén belül: A rabszolgaság/rabszolga pedig olyan emberi hatalom által létrehozott és törvény által elismert állapota egyes személyeknek, amelybe emberi mivolta ellenére kerülhet és ezáltal tárgyakkal egyazon besorolás alá esve, más tulajdonának minősül.

1. Modern kori rabszolgaság

Minthogy előzőekben utaltam rá vegyünk, egy utolsó témát még végül terítékre és tegyünk egy kis kitekintést a rabszolgaság mai helyzetére. Azt hihetnénk, hogy az ókorral lezárult a rabszolgatartás kora, azonban ez korántsem igaz. A középkorban és az újkorban továbbra is létezett, gondoljunk csak a Római Birodalom tovább élesére, vagy a gyarmatosítás kori intézményes rabszolgatartásra. De az ipari forradalom alatti könyörtelen körülmények között robotló gyári munkások sem állnak messze a rabszolgaságtól.

De mi a helyzet a jelenkori állapottal? Előre bocsátom, hogy a következők fényében nem fog olyan elavult témának látszani a római jog eddig tárgyalt része és mindjárt aktuálisabbnak tűnik a téma számunkra. Elsősorban meg kell állapítani, hogy „a történeti és a modern kori rabszolgaság közötti legkézenfekvőbb különbség az, hogy ez utóbbit már nemzetközi egyezmények tiltják.”¹⁷⁵ A rabszolga egyezmény expanzív definíciója tökéletesen alkalmazkodik a modern rabszolgaság körülményeihez, minden olyan helyzetet lefed, ahol egy személy fölött úgy rendelkeznek, mintha dolog lenne.¹⁷⁶ A lényegi elhatárolás esetlegesen más, nem rabszolgaságnak minősülő viszonytól, ha hatalom kapcsolódik a birtoklás jogához egy személy esetében.¹⁷⁷

De mik ezek az egyéb viszonyok, amiktől el kell határolni a rabszolgaságot manapság? Ilyen például a kényszerszermunka, az adósrabszolgaság, a jobbágyság, kényszerházasság vagy

¹⁷⁵ Gyurácz Veronika: i. m. 23. o.

¹⁷⁶ Jean Allain and Robin Hickey: Property and Definition of Slavery. 936. o. *The International and Comparative Law Quarterly* Vol. 61, No. 4. 2012.

¹⁷⁷ Jean Allain and Robin Hickey: u. o.

éppen az emberkereskedelem, amik nem kevésbé elítélendő dolgok, azonban jogilag külön kategóriába sorolandóak, vagy esetleg a rabszolgaság egyes válfajainak tekinthetjük őket.¹⁷⁸

Egy példát szeretnék hozni a modern mindennapokból, ami megfelel a rabszolga fogalomnak, annak ellenére, hogy távol érezzük magunktól a létezését, pedig csak szét kell nézni világban. Az Észak-Afrikai országok történelmi rabszolgatartása lesz számunkra jó példa, így Mauritánia esete, amely az utolsó ország volt, ahol eltörölték a rabszolgaságot 1998-ban.¹⁷⁹ Azonban 2014-ben még az ország négy százaléka élt rabszolgaságban, amit 2015-re egy százalékra csökkentettek, de ez számszakilag még mindig negyvenháromezer embert jelentett. Továbbá kiemelendő, hogy etnikai háttere is van a rabszolgaságnak, hiszen a haratinok vagy más néven fekete mórok munkája a világosabb bőrű arab törzsek „kiszolgálása, ellátása”, vagyis takarítanak, főznek, építkezéseken dolgoznak, gondozzák „gazdáik” állatait.¹⁸⁰

Érdekessége ennek a viszonyoknak, hogy rabszolgák generációk óta élnek „rabszolgatartóik” családjával és állandó kötődés alakul ki bennük gazdáik iránt, hiszen a kiterjedt család részei lesznek, így erőszak alkalmazására sincs általában szükség. Hiába hozott a mauritán kormány törvényt, amelyben bűncselekményként ismerte el az emberkereskedelmet, nincs meg a politikai akarat a rabszolgaság tényleges felszámolására, hiszen a rabszolgatartók nem érzik ezt bűncselekménynek, sőt annyira magakénak érzik szolgálkat, hogy felszabadításukért kárpótlást is kérnének.¹⁸¹ Fontos előrelépés volt azonban még, hogy 2015-ben törvényben került elismerésre, hogy a rabszolgaság emberiesség elleni bűncselekmény, melynek elkövetése húsz év börtönbüntetéssel jár. Ám az emberjogi szervezetek reményeivel szemben ez a törvény nem sok változást hozott Mauritánia mindennapi életébe.¹⁸²

Eddig egyetlen rabszolgatartót ítélték el az országban, miután két fiú, elmenekült tőle, s az SOS Rabszolgák Mauritániában szervezet bíróságra vitte az ügyüket. Az eljárás végül mindössze kétéves börtönbüntetésre ítélte az elkövetőt, aki négy hónap letöltött büntetés után óvadék ellenében szabadult, majd a fellebbezés ellenére az ügy azóta sem folytatódott.¹⁸³

Hasonlónak találok ezt az állapotot a római kori felfogáshoz, mindössze talán annyi különbséget szeretnék megjegyezni, hogy a rómaiak nem különböztették megetnikai alapon a rabszolgáikat. Valamint persze az égbekiáltó különbség, hogy Mauritániai törvényhozás tiltja

¹⁷⁸ Jean Allain and Robin Hickey: i. m. 937. o.

¹⁷⁹ Gyurácz Veronika: i. m. 39. o.

¹⁸⁰ Gyurácz Veronika: i. m. 40. o.

¹⁸¹ Gyurácz Veronika: u. o.

¹⁸² Gyurácz Veronika: u. o.

¹⁸³ Gyurácz Veronika: u. o.

a rabszolgaságot és büntetni rendeli. Azonban úgy tűnik a társadalom nem akarja ezt elfogadni és még nem áll készen erre.

Összegzés

Mindezt áttekintve továbbra is hangsúlyozom, mennyire tűnhet ellentmondásosnak a mai ember számára, és mennyire szabályozták maguk a rómaiak is, sokszor kissé meghasonlottan a rabszolgák helyzetét. Bár a Római Birodalom végnapjaiban is, sőt a római jog továbbélése után is, mindvégig elfogadott volt, hogy embereket, tárgyaknak tekintsenek, ezzel teljesen kizárják őket az emberségükből fakadó méltóság és jog általi megilletettségéből. Ez az ambivalens állapot, sok embert foglalkoztatott már előttem is és ezután is fokozott figyelem fog felé irányulni, hogy hogyan lehet egy személy, jogilag elismerten tárgy, miközben emberi természetétől elismerten megfoszthatatlan. Azonban eme jogtárgyi mivoltuk ellenére, láthatjuk azt a történelem előrehaladtával folyamatosan megvalósuló tendenciát, hogyan lett soruk egyre kedvezőbb, hogyan változott meg fokozatosan a társadalom hozzáállása és ezáltal összetétele is. Valamint mekkora fejlődés következett be a jogi szabályozásban azáltal, hogy szép lassan quasi jogalanyoknak tekintették őket, vagy legalábbis a jog által sok esetben inkább védett személynek, semmint kiszolgáltatott jogtárgynak. Nem elfelejtve a legnagyobb humanitást, vagyis azt a tényt is, hogy átjárható volt a szabadság és a szolgaság állapota, nem volt örökrabság, ugyanis elnyerhették a szabadásukat. Öröndetes tény, hogy sokan fel is lettek szabadítva a rabszolgaságból, sőt a posztklasszikus korban már-már tömeges felszabadításokról beszélhetünk.

Ezt azonban mégis beárnyékolja a tudat, hogy sajnós az emberiség még nem tart ott és sajnós lehet soha nem is fog, hogy ne létezzen ilyen szintű elnyomás emberek között. És itt nem kell rendszerszintű hagyományként gondolni rá, mint Mauritánia esetében, elég csak szét néznünk magunk körül és meglátnunk, milyen körülmények között élnek egyes embertársaink.

Irodalomjegyzék

1. 1933. évi III. törvény a rabszolgaság tárgyában Genfben, 1926. évi szeptember hó 25-én kelt nemzetközi egyezmény becikelyezéséről.
2. Adrian Goldsworthy: A római hadsereg története. Alexandra Kiadó, 2004.
3. Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római Magánjog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest- Pécs, 2013
4. Besenyő András: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, 2003.
5. Borhy László: Római történelem – Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó. Budapest, 2003
6. Bozóky Alajos: A római magánjog tankönyve I. A tiszta római jog vagyis az institutiók. Budapest, 1870.
7. Csernus Szilveszter: Milyen volt rabszolgának lenni az ókori Rómában? Múlt-kor Történelmi Magazin
8. Csoknya Tünde Éva, Jusztinger János, Pókecz Kovács Attila: Alapfogalmak a római magánjog köréből. Pécs, 2014
9. Dr. Farkas Lajos: Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez. Erdélyi Múzeum. 1880. VII. évfolyam 1.szám
10. Fik Meijer: Gladiátorok. Gondolat Kiadó. Budapest, 2009
11. Földi András és Hamza Gábor: A római jog története és intéuciói. OFI. 2016.
12. Földi András—Szájer József: Római jogi remiszcenciák civilizztikai oktatásunkban. Jogtudományi Közlöny, 1985 július. 7. szám
13. Gyurácz Veronika: Modern kori rabszolgaság Nyugat-Afrikában. A modern kori rabszolgaság formálódó értelmezése. Budapest, 2019
14. Ifj. Mészöly Gedeon fordította: Iustinianus Császár Intéutiói négy könyvben. Budapest, 1939
15. Jean Allain and Robin Hickey: Property and Definition of Slavery. *The International and Comparative Law Quarterly* Vol. 61, No. 4. 2012.
16. Keith R. Bradley: Roman Slavery and Roman Law in *Historical Reflections / Réflexions Historiques* Vol. 15, No. 3, Historical Reflections Reflexions Historiques. 1988.
17. Hoffmann Pál: A római jog tanulmánya. I. Intéutiók. Budapest, 1875.
18. Moya K. Mason: Roman Slavery: Social, Cultural, Political, and Demographic Consequences
19. Orlando Patterson: Slavery and Social Death. A Comparative Study, With a New Preface. 2018

20. P. Franklin *The Journal of Negro History* Vol. 68, No. 2 1983. Review of *Slavery and Social Death* by Orlando Patterson
21. Pólay Elemér: A személyhez kapcsolódó egyes eszmei javak magánjogi védelmének nyomai a római jogban. Jogtudományi Közlöny, 1987 március. 3. szám
22. Pólay Elemér: Jogösszehasonlítás és antikvitás. Jogtudományi Közlöny, 1985 október. 10. szám
23. Szabó Béla: Civis Romanus. A római társadalom jogi kategóriái. Rubicon
24. Takács Levente – Gacsai Dóra- A római rabszolgaság. Korall 63. 2016.
25. Vécsey Tamás: A római jog institúciói jogtörténeti bevezetéssel a forrásokba. Budapest, 1898.
26. Zlinszky János: Ius Privatum, A római magánjog története. Osiris Kiadó. 1998